

Papieren werkelijkheid

Papieren werkelijkheid

Het zittingsproces-verbaal in strafzaken

Rede

in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding
van het ambt van hoogleraar Strafrechtspraktijk
aan de Universiteit Utrecht,
op 13 januari 2011

door

Dr. Petra van Kampen

Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen
in samenwerking met

Boom Lemma uitgevers
Den Haag
2011

Afbeelding op het omslag: Constant, *Mobiel ladderlabyrint*, 1967

Typografische verzorging: Wieneke Matthijsse

© 2011 P. van Kampen / Boom Lemma uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-5931-696-6

NUR 824

www.boomlemma.nl

*Mijnheer de rector-magnificus,
Zeer gewaardeerde toehoorders,*

1 Inleiding

In 1911, een eeuw geleden, hield een Staatscommissie zich bezig met de inhoud van een nieuw Wetboek van Strafvordering. Dat wetboek zou uiteindelijk op 1 januari 1926 in werking treden. Eén van de onderwerpen die daarbij aan de orde kwam, was de vraag op welke wijze verslag zou moeten worden gedaan van door verdachten, getuigen en deskundigen afgelegde verklaringen. David Simons, toenmalig hoogleraar straf(proces)recht aan de Universiteit Utrecht, was lid van de Staatscommissie voor de herziening van het Wetboek van Strafvordering. Tijdens de zeventiende vergadering van de Commissie, gehouden op 26 januari 1911 werd uit zijn mond het volgende voorstel opgetekend:

‘Zou het geen aanbeveling verdienen, in de wet te doen uitkomen de wenschelijkheid, dat het proces-verbaal voor zoover noodig de gestelde vragen en de daarop gegeven antwoorden zou vermelden. Er zou dan meer gelegenheid bestaan de wijze van afnemen van het verhoor, in het bijzonder de wijze, waarop eenige verklaring verkregen werd, te beoordelen.’¹

Bij zijn voorstel had Simons het oog op de verklaringen, afgelegd ten overstaan van de rechter-commissaris. Simons had grote bezwaren tegen de toenmalige, algemeen gangbare praktijk waarbij de rechter-commissaris de tegenover hem afgelegde verklaring zakelijk samenvatte en daarvan proces-verbaal opmaakte. Simons was van mening dat daardoor de wijze waarop de verklaring tot stand kwam, te veel aan het zicht werd onttrokken.

Anno 2011 is de door Simons bekritiseerde praktijk nog vrijwel ongewijzigd: vraag en antwoord worden bij de rechter-commissaris zelden ‘geverba-

---

1 *Notulen Staatscommissie voor de Herziening van het Wetboek van Strafvordering*, 17^e vergadering (26 januari 1911), p. 1. Het debat betreft het voorgestelde art. 120, dat handelde over de wijze waarop de rechter-commissaris verslag diende te doen van jegens hem afgelegde verklaringen van getuigen, verdachten (beklaagden) en deskundigen.

liseerd' en nog steeds is een zakelijke samenvatting van de verklaring door de rechter-commissaris uitgangspunt.² Voor tegenover opsporingsambtenaren en de ter zitting afgelegde verklaringen geldt hetzelfde: ook daar is een zakelijke samenvatting – voor wat betreft ter zitting afgelegde verklaringen gedictieerd door art. 326 Wetboek van Strafvordering (Sv) – nog steeds uitgangspunt.³

In de tussengelegen periode van bijna een eeuw is het belang van ter zitting afgelegde verklaringen echter steeds groter geworden. Uitgangspunt bij het ontwerp Wetboek van Strafvordering was dat de strafrechter recht zou doen op ter zitting ten overstaan van hem zelf afgelegde verklaringen, en dat – kort door de bocht gezegd – het gebruik van in het vooronderzoek afgelegde verklaringen tot een minimum beperkt diende te worden.

Dat uitgangspunt bleek geen lang leven beschoren: zoals elke strafrechtjurist bekend, stond de Hoge Raad der Nederlanden al in het eerste jaar van het nieuwe Wetboek van Strafvordering – op 20 december 1926 – toe dat voor het bewijs van strafbare feiten gebruik werd gemaakt van zogenaamde *de-auditu* verklaringen: verklaringen van horen zeggen, afgelegd ten overstaan van bijvoorbeeld een politieambtenaar. Geen rechtsregel stond er volgens de Hoge Raad aan in de weg dat dit proces-verbaal van de politieambtenaar vervolgens voor bewijs van het strafbare feit werd gebezigd.⁴

De gevolgen van die jurisprudentie zijn bekend: het strafproces raakte 'op schrift', zoals Willem Pompe dat ooit omschreef.⁵ Een papieren werkelijkheid domineerde.

---

2 Zoals in het hiernavolgende nog (meer) uitgebreid aan de orde zal komen, was het ook in de periode dat het huidige wetboek tot stand kwam, reeds de gewoonte dat de door de rechter-commissaris zakelijk samengevatte verklaring aan de verhoorde persoon werd voorgehouden, waarna de gehoorde persoon eventueel nog wijzigingen in zijn verklaring kon aanbrengen, alvorens daarbij te volharden en die verklaring te ondertekenen. Zie de Notulen van de 17^e vergadering van de Staatscommissie, *idem*, p. 2. Daarmee verschilt en verschilde die praktijk van de procedure die werd en wordt gevolgd bij ter zitting afgelegde verklaringen: daar vindt een dergelijke vorm van controle op de totstandkoming niet plaats.

3 Omtrent de problematiek van de wijze waarop in Nederland verslag wordt gedaan van een politieverhoor, alsmede de gevolgen die een en ander heeft voor (onder meer) de gepercipieerde aannemelijkheid van het verhoor, zie recent M. Malsch, J. de Keijser, P.R. Kranendonk & M. de Gruijter, Het verhoor op schrift of op band? *NJB* 2010, p. 2402-2407. Zie ook L.J.A. van Zwieten, *Bijzondere verhoortechnieken en art. 29 Sv*, Deventer: Gouda Quint 2001, p. 30, P.W. van de Kruijs, Het politieverhoor, in: A.H.E.C. Jordaans, P.A.M. Mevis & J. Wöretshofer, *Praktisch strafrecht*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2005, p. 381, P.P.J. van der Meij, De raadsman bij het politieverhoor en audiovisuele registratie, in: J.H. Crijns, P.P.J. van der Meij & J.M. ten Voorde (red.), *De waarde van waarheid. Opstellen over waarheid en waarheidsvinding*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 79.

4 HR 20 december 1926, *NJ* 1926, 85.

5 Zie daartoe o.a. P.J. Baauw, Raadsman in de kritieke fase, *Advocatenblad* 1975, p. 657.

Het heeft jaren geduurd voordat Nederland daar een beetje van ‘bijkwam’. Dat laatste was niet geheel vrijwillig: het was het Europees Hof voor de Rechten van de Mens dat de Nederlandse strafrechtspraktijk daartoe in de jaren tachtig ‘dwong’ door steeds te wijzen op het *uitgangspunt* dat een eerlijk proces veronderstelt dat al het bewijs *ter zitting* wordt gepresenteerd ten overstaan van de verdachte, ‘with a view towards adversarial argument’.⁶ Onder druk van die jurisprudentie worden in Nederlandse strafzaken sinds begin jaren negentig meer getuigen en deskundigen ter zitting gehoord dan in de jaren daarvoor het geval was.

De zakelijke samenvatting van ter zitting afgelegde verklaringen dient volgens de wet te worden opgenomen in het (uitgewerkte) proces-verbaal van de zitting. Dat proces-verbaal dient op grond van art. 326 Sv te worden opgemaakt door de voorzitter van de rechtbank of het hof, in samenspraak met de griffier. Deze zakelijke samenvatting in het uitgewerkte proces-verbaal komt, vaak maanden na dato, tot stand op basis van de aantekeningen die de griffier tijdens de zitting heeft gemaakt. Vraag en antwoord worden in de regel niet genotuleerd, en in ieder geval niet in het proces-verbaal van de zitting opgenomen, een enkele uitzondering daargelaten.⁷ Een stenografisch verslag of auditieve registratie van het verhoor ter zitting wordt niet (standaard) gemaakt. De gehoorde persoon wordt (in de regel) niet in de gelegenheid gesteld om zich uit te laten over het verslag van de door hem afgelegde verklaring, voordat het proces-verbaal van de zitting wordt vastgesteld. De vraag hoe de verklaring tot stand kwam, laat zich als gevolg van dit alles in de regel nadien buitengewoon lastig beantwoorden.

Nadat het proces-verbaal van de zitting is vastgesteld, hebben ook de procespartijen bijna zonder uitzondering het nakijken: de wet voorziet niet in een zogenoemd ‘herstelproces-verbaal’, waarbij eventuele fouten en/of onvolkomenheden kunnen worden hersteld.

Zie bijvoorbeeld – waar het de discussie tussen de verdediging en de rechterlijke macht betreft – HR 24 oktober 2000, *NJ* 2001, 5. Aldaar zet de raadvrouw in een brief aan de rechter gedetailleerd uiteen waarom de weergave van de in het proces-verbaal van de zitting opgenomen getuigenverklaringen en de verklaring van verdachte onvolledig is. De voorzitter van het hof bericht de verdediging

---

6 Vgl. o.a. EHRM 29 november 1989, *NJ* 1990, 245, § 41 (Kostovski tegen Nederland); EHRM 27 september 1990, *NJ* 1993, 707, § 26 (Windisch tegen Oostenrijk); EHRM 19 februari 1991, *NJ* 1993, 708 (Isgró tegen Italië); EHRM 23 april 1997, *NJ* 1997, 635, § 51 (Van Mechelen tegen Nederland); EHRM 4 juli 2000, *NJ* 2000, 401, § 51 (Kok tegen Nederland); EHRM 14 februari 2002, *NJ* 2002, 378, § 51 (Visser tegen Nederland); EHRM 5 april 2005, *NJ* 2005, 551 (Scheper tegen Nederland); en EHRM 17 november 2005, *NJ* 2007, 150 (Monika Haas tegen Duitsland).

7 Zie daaromtrent – waar het gaat om de verslaglegging in het opsporingsonderzoek – ook A.A. Franken, Regels voor het strafdossier, *DD* 2010, p. 403-418.

daarop dat de brief van de raadvrouw onvoldoende reden vormt om het proces-verbaal aan te passen: het proces-verbaal wordt dan ook niet aangepast.⁸

Tegelijkertijd geldt dat het zittingsproces-verbaal in de tussenliggende eeuw is verworpen tot één van de meer essentiële processtukken die ons strafproces kent: het vormt namelijk op grond van de jurisprudentie van de Hoge Raad de enige ‘kenbron’ van hetgeen zich tijdens het onderzoek ter zitting heeft afgespeeld.⁹

Als gevolg van onder meer de Schiedammer parkmoordzaak is in de afgelopen jaren discussie gevoerd over de wijze van vastlegging van in het vooronderzoek afgelegde verklaringen: onderdeel van die discussie betreft de vraag of verhoren in het vooronderzoek niet standaard zouden moeten worden opgenomen op een geluids- of videoband.¹⁰ De vraag of iets vergelijkbaars zou moeten gelden voor ter zitting afgelegde verklaringen, is tot op heden onderbelicht gebleven.

In de zittingszaal vormt de zakelijke weergave van ter zitting afgelegde verklaringen intussen met enige regelmaat onderwerp van discussie tussen de strafrechtadvocatuur en de rechterlijke macht. Gezien in het licht van het feit dat in het (uitgewerkte) proces-verbaal van de zitting opgenomen verklaringen tot bewijs van het ten laste gelegde feit kunnen worden gebezigd,¹¹ is

8 In cassatie wordt over de weigering om het proces-verbaal aan te passen geklaagd. De Hoge Raad concludeert kort gezegd dat een dergelijk verzoek niet strekt tot toepassing van enige bevoegdheid die, of recht dat, door de wet is toegekend.

9 HR 22 november 2005, *NJ* 2006, 219. Vgl. ook Hof Amsterdam 25 januari 2008, *LJN* BD0381.

10 Zie daaromtrent onder meer het *Evaluatieonderzoek in de Schiedammer parkmoord*, opgesteld door F. Posthumus in opdracht van het College van Procureurs-Generaal, augustus 2005 (hierna: Rapport Posthumus), p. 117-121. Posthumus deed – onder meer – de aanbeveling om verhoren van verdachten audiovisueel (of in ieder geval auditief) te registreren. Naar aanleiding van het Rapport Posthumus deed de minister van Justitie in het debat met de Tweede Kamer op 15 september 2005 de toezegging de audiovisuele en auditieve registratie van verhoor onder bepaalde omstandigheden verplicht te stellen. In november 2005 verscheen vervolgens het *Programma Versterking Opsporing en Vervolging*. Daarin wordt onder meer samengevat welke protocollen voor het opnemen van verhoren toen reeds bestonden en welke werkzaamheden op dat punt nog dienden te worden uitgevoerd. Uitgangspunt – aldus het Programma – blijft evenwel ‘een zakelijke schriftelijke vastlegging van aangifte, verklaring of verhoor. Al naar gelang van de ernst van het delict of de persoon van degenen die bij het delict betrokken zijn of het type verhoor, wordt deze schriftelijke vastlegging aangevuld met auditieve of audiovisuele opnamen.’ De Aanwijzing auditief en audiovisueel registreren van verhoren van aangever, getuigen en verdachten (*Stcrt.* 2010, nr. 11885), afkomstig van het College van Procureurs-Generaal, trad overigens eerst op 1 september 2010 in werking. Zie daartoe ook hierna, § 6. Zie omtrent het belang van auditieve registratie van politieverhoren o.a. Y. Buruma, Onschuldig!, *DD* 2005, p. 953-963, W. Jebbink, Wat de Schiedammer Parkmoord niet leert, *NJB* 2008, p. 566 en Van der Meij, *idem*, p. 80-85.

11 Dat geldt op grond van art. 422 lid 2 Sv ook voor het hoger beroep.

dat op zichzelf niet verrassend. Niet zelden leidt die discussie tot een wrakingsverzoek van de verdediging.¹² In mindere mate mengt het Openbaar Ministerie zich in die discussie, hoewel het hier te schetsen probleem voor het Openbaar Ministerie in de regel hetzelfde zal zijn.¹³

In de kern luidt de kritiek met betrekking tot wet en gangbare praktijk dat deze wijze van verslaglegging het gevaar in zich draagt dat de verslaglegging eenzijdig van aard is, onnauwkeurig, of anderszins inadequaat. Dat gevaar kan bovendien niet tijdig worden gekeerd, omdat het uitgewerkte zittingsproces-verbaal in de regel pas ná de uitspraak wordt opgesteld. Omdat er buiten de aantekeningen van de griffier geen ‘back-up’ aanwezig is, is een goede reconstructie van de wijze waarop de verklaring tot stand kwam nadien in veel gevallen niet (goed) meer mogelijk.¹⁴ Vrijwel zonder uitzondering blijft de zakelijke samenvatting zoals opgenomen in het proces-verbaal van de zitting – exact om die reden – daarna altijd uitgangspunt, óók indien door procespartijen – of de gehoorde persoon – twijfel wordt geuit over de feitelijke juistheid van dat verslag. Omdat aan die papieren werkelijkheid door de strafrechter bewijs kan worden ontleend – ook daar waar de strafrechter de gehoorde persoon niet zelf heeft gehoord, is de gangbare praktijk bewijsrechtelijk bepaald niet van belang gespeend.¹⁵

De wortels van de huidige praktijk gaan meer dan een eeuw terug. Het voorschrift waarop de huidige praktijk is gebaseerd, dateert uit 1926. Anno 2011 is de vraag gerechtvaardigd of de hiervoor beschreven regeling en

-
- 12 Vgl. Rechtbank Rotterdam 27 augustus 2008, *LJN* BE9772; Rechtbank Rotterdam 15 juli 2008, *LJN* BD7208; Rechtbank Dordrecht 8 maart 2007, *LJN* BA0897; Rechtbank Den Haag 11 juli 2007, *LJN* BB2112. Zie ook Brouwer, *idem*, p. 199.
  - 13 Wellicht heeft dit laatste te maken met het feit dat de verantwoordelijke persoon voor een strafzaak bij het Openbaar Ministerie tussen eerste aanleg en hoger beroep vrijwel altijd wisselt (van officier van justitie naar advocaat-generaal), terwijl dit laatste bij de advocatuur in de regel niet het geval zal zijn (of in ieder geval niet standaard het geval is).
  - 14 Vgl. B. Stapert, Please Note for the Record. Een korte beschouwing over het ontbreken van een woordelijk trial transcript in Nederland, in: A. Beijer, C.H. Brants, L. van Lent & C.M. Pelsler (red.), *Openbare strafrechtspleging*, Deventer: Kluwer 2002, p. 75. Vgl. ook de noot van Mevis onder HR 30 maart 2010, *NJ* 210, 405. De noot gaat deels over HR 30 maart 2010, *NJ* 2010, 404. In die zaak wordt in het proces-verbaal van de zitting alleen opgemerkt dat de raadsman het verzoekschrift toelicht. De AG veronderstelt dat de raadsman conform het verzoekschrift een toelichting heeft gegeven. Zoals Mevis in zijn noot terecht opmerkt, kan precies die veronderstelling door de inhoud(sloosheid) van het proces-verbaal alleen veronderstellenderwijs hard worden gemaakt.
  - 15 Op grond van art. 344 lid 1 sub 2 Sv behoren processen-verbaal, opgemaakt in wettelijke vorm door daartoe bevoegde colleges en personen, tot de wettige bewijsmiddelen. Processen-verbaal van zittingen behoren tot die categorie, en kunnen derhalve voor het bewijs worden gebezigd. Dat geldt op grond van art. 422 lid 2 Sv ook voor het hoger beroep. Zie ook Brouwer, *idem*, p. 198-199. Naar huidige recht kunnen ook verklaringen afgelegd voordat het onderzoek ter zitting opnieuw is aangevangen, voor bewijs worden gebezigd: zie art. 322 Sv.

praktijk nog verdedigbaar zijn, in een modern strafproces, waarin de noties van eerlijkheid en tegenspraak centraal behoren te staan. Voor een antwoord op die vraag moet een aantal voorvragen worden gesteld en beantwoord. Daaronder de vraag welk strafproces de wetgever voor ogen stond, toen hij concludeerde dat het proces-verbaal van de zitting geen minutieus verslag behoeft te zijn van al hetgeen ter zitting is geschied,¹⁶ meer in het bijzonder waar het daar afgelegde verklaringen betreft. De vraag is daarnaast of dat in essentie nog hetzelfde strafproces is, waarmee we heden ten dage te maken hebben. Daaraan voorafgaand zullen eerst de consequenties van wet en praktijk nog iets verder worden uitgediept.

2 ‘Quod non est in actis non est in mundo’¹⁷

Art. 326 Sv bepaalt dat van het onderzoek ter zitting een proces-verbaal moet worden opgemaakt. In dat proces-verbaal moet de zakelijke inhoud van de ter zitting afgelegde verklaringen worden opgenomen (lid 2).¹⁸ Het proces-verbaal moet volgens het wetboek worden opgemaakt binnen 2 x 24 uur, nadat uitspraak is gewezen. Zolang geen rechtsmiddel is aangewend echter, kan op grond van art. 327a Sv in de regel worden volstaan met een verkort zittingsproces-verbaal. In dit verkorte proces-verbaal zijn de ter zitting afgelegde verklaringen niet opgenomen: dat gebeurt pas nadat een rechtsmiddel is aangewend.¹⁹ Dan wordt het proces-verbaal – op twee uitzonderingen na²⁰ – uitgewerkt aan de hand van de aantekeningen van de griffier. Indien

16 Vgl. C.P.M. Cleiren & J.F. Nijboer, *Tekst & Commentaar Strafvordering*, Deventer: Kluwer 2009, aant. 2 op art. 326.

17 ‘Wat niet is vastgelegd, bestaat niet’. Vgl. ook J.F. Nijboer, Doornroosje wordt wakker, *Expertise & Recht* 2008, p. 203-208.

18 Indien de verklaring van de getuige ter zitting zakelijk overeenstemt met de door deze getuige bij de rechter-commissaris afgelegde verklaring, mag volgens oudere jurisprudentie van de Hoge Raad worden volstaan met een verwijzing naar die eerste verklaring. Zie HR 16 februari 1931, *NJ* 1931, 1018. Dat geldt ook in hoger beroep (verwijzing naar in eerste aanleg afgelegde verklaringen). Voorts is volgens oudere jurisprudentie van de Hoge Raad verwijzing mogelijk naar verklaringen die in het opsporingsonderzoek zijn afgelegd. Zie M.S. Groenhuijsen & A.L. Melai (red.), *Het Wetboek van Strafvordering* (losbl.), aant. 2 en aant. 4 op art. 326 (hierna: Melai, Strafvordering). Zoals Blok en Besier in 1925 reeds betoogden, verdient die praktijk geen aanbeveling: ‘zij doet niet alleen schade aan de overzichtelijkheid van het proces-verbaal, doch leidt ook licht tot veronachtzaming van kleine verschillen tusschen de latere en de vroegere verklaring.’ A.J. Blok & L.Ch. Besier, *Het Nederlandsche strafproces*, 3 delen, Haarlem: Tjeenk Willink 1925, Deel II, p. 106.

19 Vgl. art. 138c Sv.

20 De eerste uitzondering betreft de situatie dat het rechtsmiddel meer dan drie maanden na de uitspraak is aangewend: zie art. 365a lid 2 Sv. De tweede uitzondering aldaar genoemd betreft de situatie dat de verdachte is veroordeeld ter zake van een overtreding of een misdrijf waarop naar wettelijke omschrijving een gevangenisstraf van niet meer dan vier jaren is gesteld, en geen andere straf of maatregel is opgelegd dan een

het onderzoek ter zitting wordt geschorst, dient wel een uitgewerkt proces-verbaal te worden opgemaakt: dat proces-verbaal dient dan ook de zakelijke inhoud van de ter zitting afgelegde verklaringen te bevatten.²¹

Sinds 2005 vormt het (uitgewerkte) proces-verbaal van de zitting in de visie van de Hoge Raad zoals opgemerkt de *enige* kenbron van hetgeen ter zitting is voorgevallen:²² dit geldt niet alleen voor de daarbij in acht te nemen vormvoorschriften, maar ook voor de tijdens het onderzoek ter zitting door verdachten, getuigen en deskundigen afgelegde verklaringen. Het proces-verbaal van de zitting functioneert daarbij als een ‘papieren muur’: wat er niet staat, wordt geacht niet te hebben plaatsgevonden. Wat er wel staat, wordt – in de regel – geacht aldus ook te hebben plaatsgevonden. Dat geldt voor in acht genomen vormvoorschriften,²³ voor al dan niet gevoerde verweren,²⁴ ter sprake gekomen feiten,²⁵ én voor de ter zitting afgelegde verklaringen. Zelden doorbreekt de Hoge Raad deze papieren muur.²⁶

Vgl. HR 28 april 1992, *NJ* 1992, 657. In die zaak stond de verdachte terecht wegens diefstal met geweld in vereniging. Volgens het arrest en het proces-verbaal van de zitting in hoger beroep heeft de AG gevorderd dat de verdachte

---

geldboete van maximaal € 500. In dat geval geldt het verlostelsel als bedoeld in art. 410a Sv. Art. 365a lid 2 Sv bepaalt dat in een dergelijk geval het proces-verbaal van de zitting niet hoeft te worden uitgewerkt. Het is overigens de vraag of dat laatste nog conform het IVBPR is, gezien de uitspraak van het VN mensenrechtencomité, d.d. 18 augustus 2010, communication nr. 1797/2008. Ook in het geval van politierechterzittingen en zittingen door de kantonrechter kan het opmaken van een zittingsproces-verbaal onder omstandigheden geheel achterwege blijven. Zie respectievelijk art. 378/378a Sv en art. 395/395a Sv.

- 21 Op grond van art. 281 lid 4 Sv dient na een schorsing proces-verbaal te worden opgemaakt van het onderzoek ter zitting, conform de eisen van art. 326 Sv.
- 22 HR 22 november 2005, *NJ* 2006, 219.
- 23 Vgl. HR 23 maart 2010, *NJ* 2010, 195 (uit het proces-verbaal blijkt dat verdachte als laatste voor sluiting van het onderzoek in de gelegenheid is gesteld zijn standpunt toe te lichten: er is derhalve conform art. 283 lid 6 Sv gehandeld); HR 12 juni 1990, *NJ* 1991, 94 (nu uit stukken van het geding niet blijkt dat in het proces-verbaal van de zitting ten onrechte zou zijn vermeld dat uitspraak op 22 november 1988 zou worden gedaan, moet van de juistheid van die vermelding worden uitgegaan en is verdachte niet-ontvankelijk in zijn cassatieberoep – want te laat ingesteld).
- 24 Vgl. HR 13 juni 2006, *NJ* 2006, 368 (in het proces-verbaal van de zitting staat slechts dat de raadsman verweren heeft gevoerd als weergegeven in het arrest, maar in het arrest zelf zijn geen verweren opgenomen); HR 26 april 1988, *NJ* 1989, 38 (nu uit het proces-verbaal van de zitting niet blijkt dat door of namens de verdachte is verzocht bij de strafoplegging rekening te houden met de redelijke termijn, was het hof niet gehouden de opgelegde straf nader te motiveren).
- 25 Vgl. HR 12 januari 1988, *NJ* 1988, 791.
- 26 Zie, voor een geval waarin de Hoge Raad de papieren muur wel doorbrak, HR 22 mei 2001, *NJ* 2001, 656 (verwerping cassatieberoep op grond van een aanvullend proces-verbaal dat in het oorspronkelijke proces-verbaal van de zitting ten onrechte was vermeld dat in hoger beroep een pleitnota werd overlegd). Zie ook HR 25 november 1986, *NJ* 1987, 868 (kennelijke mislag van de datum waarop uitspraak is gedaan).

zou worden veroordeeld tot een gevangenisstraf voor de duur van vier maanden, waarvan twee maanden voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaren. Volgens de ter zitting overgelegde vordering echter vorderde de AG dat de verdachte werd veroordeeld tot een gevangenisstraf voor de duur van acht maanden (met aftrek), waarvan vier maanden voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaren, alsmede tot 160 uur dienstverlening (in plaats van nog eens vier maanden gevangenisstraf). Dat laatste blijkt uit de conclusie van AG Leijten. Leijten weet zelf niet goed wat hij moet kiezen: ‘De raadsheren moeten het toch ergens vandaan hebben’, om daaraan toe te voegen ‘maar dat het zowel in arrest als proces-verbaal is opgenomen, zegt niet veel over de juistheid van het geconstateerde. Het een zal wel van het ander zijn overgenomen, want de teksten zijn letterlijk gelijklopend.’ In cassatie gaat de Hoge Raad niet in op het verschil: de Hoge Raad neemt de tekst uit het proces-verbaal (en arrest) als uitgangspunt voor zijn beschouwing.

Tot de uitspraak van de Hoge Raad op 22 november 2005, *NJ* 2006, 219 was het uitgangspunt dat voor wat betreft de inhoud van de ter terechtzitting afgelegde verklaringen niet het proces-verbaal van die terechtzitting beslissend was, maar hetgeen de rechter in diens vonnis of arrest omtrent de inhoud en strekking van die verklaringen vaststelde. Die rechtspraak beruiste op de gedachte dat de rechter, die de betrokkene zelf heeft gehoord, niet anders op voor hem afgelegde verklaringen recht kan doen, dan zoals hij die heeft gehoord en begrepen. In die gedachtegang was de rechter niet gebonden aan de weergave daarvan in het door de voorzitter en de griffier vastgestelde proces-verbaal maar stelde de rechter de inhoud bij uitspraak zelfstandig vast.²⁷ Daarbij speelde een rol dat in het verleden het merendeel van de zaken door een meervoudige kamer werd berecht, zodat bij die vaststelling drie rechters waren betrokken, aldus de Hoge Raad in genoemde uitspraak. In zijn uitspraak d.d. 22 november 2005 gaat de Hoge Raad ‘om’. Reden hiervoor was dat deze benadering (a) leidde tot een verschil in behandeling van ter zitting afgelegde verklaringen en elders afgelegde verklaringen; en (b) eveneens leidde tot een verschil in de behandeling van verweren en verklaringen, terwijl voor deze verschillen geen grond bestaat, ‘gelet op de belangrijke functie die het proces-verbaal van de terechtzitting heeft voor wat betreft de weergave van hetgeen ter terechtzitting is voorgevallen of aangevoerd’.

Indien het aldus opgemaakte proces-verbaal van de in acht te nemen vormvoorschriften geen melding maakt, dient er op grond van de jurisprudentie van de Hoge Raad van uit te worden gegaan dat de vormvereisten *niet* zijn nageleefd.²⁸

---

27 Zie HR 9 december 1986, *NJ* 1987, 571; HR 12 november 1974, *NJ* 1975, 41; en HR 14 mei 1974, *NJ* 1974, 468.

28 Vgl. HR 28 september 2010, *NJ* 2010, 536 (uit het proces-verbaal van de zitting blijkt niet dat verdachte het recht op het laatste woord is gegund: derhalve moet ervan uit worden gegaan dat dit niet is gebeurd); HR 17 oktober 2006, *NJ* 2006, 581 (uit het proces-verbaal van de zitting blijkt niet dat de AG en de verdediging afstand hebben gedaan van de niet verschenen getuige: derhalve moet ervan uit worden gegaan dat dit niet is gebeurd); HR 5 november 1991, *NJ* 1992, 285 (uit het proces-verbaal van de

Indien het proces-verbaal van de zitting afwezig is, leidt het onderzoek ter terechtzitting dan ook aan nietigheid: dan kan immers niet meer worden vastgesteld wat zich tijdens het onderzoek ter terechtzitting heeft afgespeeld en of tijdens dat onderzoek aan alle formele vereisten is voldaan.²⁹

Vaker is het proces-verbaal van de zitting wel aanwezig, hoewel niet altijd tijdig. Dat laatste is niet met nietigheid bedreigd. Althans: in de visie van de Hoge Raad heeft de verdediging niet zonder meer het recht om na schorsing van het onderzoek ter zitting tijdig te kunnen beschikken over een (uitgewerkt) proces-verbaal van de zitting voorafgaand aan een volgende zitting in dezelfde zaak.³⁰ De ratio van een verzoek van de verdediging of het Openbaar Ministerie daartoe ligt voor de hand: voor een zorgvuldige standpuntbepaling in requisitoir of pleidooi is het, mede gelet op het feit dat de in het proces-verbaal opgenomen verklaringen voor het bewijs kunnen worden gebezigd, wenselijk kennis te kunnen nemen van het proces-verbaal van die zitting en de daarin opgenomen verklaringen.³¹

Vgl. HR 10 januari 2006, *NJ* 2006, 66, waarin de Hoge Raad oordeelde dat art. 327 Sv (slechts) inhoudt 'dat het proces-verbaal van de terechtzitting – ook indien het onderzoek aldaar één of meermalen is onderbroken en afgezien van het geval van schorsing (art. 281, vierde lid, Sv) – eerst wordt opgemaakt na de sluiting van het onderzoek. Uit art. 365, derde lid, Sv volgt dat de verdachte en de raadsman daarvan eerst kennis kunnen nemen nadat de uitspraak is ondertekend.

Gelet daarop en in aanmerking genomen dat niet blijkt dat de verdachte of diens raadsman door de omstandigheid dat de processen-verbaal niet al vóór het in art. 327 Sv vereiste tijdstip beschikbaar waren, in enig opzicht is belet datgene naar voren te brengen wat in het belang van de verdediging kon zijn, geeft de afwijzing van de in het middel bedoelde verzoeken geen blijk van een onjuiste rechtsopvatting, meer in het bijzonder niet omtrent art. 6, derde lid aanhef en onder b, EVRM en art. 14 IVBPR, terwijl de desbetreffende oordelen van het Hof toereikend zijn gemotiveerd.³²

---

zitting blijkt niet dat raadsvrouw recht van dupliek is gegund: derhalve moet het ervoor worden gehouden dat dit niet is geschied). Zie ook HR 24 november 1987, *NJ* 1988, 664 (niet blijkt van een vordering van de PG); HR 3 februari 1987, *NJ* 1988, 239 (niet blijkt dat de opgeëiste persoon sluiting der deuren heeft verlangd, maar het onderzoek heeft wel achter gesloten deuren plaatsgevonden); en HR 13 januari 1976, *NJ* 1976, 189 (niet blijkt dat voorlezing is gedaan of de korte inhoud is medegedeeld van voor bewijs gebezigde bescheiden).

29 Zie o.a. HR 6 oktober 1998, *NJ* 1999, 25. Zie ook HR 22 februari 1977, *NJ* 1978, 67 en HR 10 juni 1969, *NJ* 1969, 416. Zie ook Hof Amsterdam 25 januari 2008, *LJN* BD0381.

30 Op grond van art. 281 lid 4 Sv dient na een schorsing proces-verbaal te worden opgemaakt van het onderzoek ter zitting, conform de eisen van art. 326 Sv.

31 Vgl. HR 29 juni 2010, *NJ* 2010, 408.

32 Zie evenwel de conclusie van AG Knigge voor HR 10 juni 2008, *NJ* 2008, 346. Knigge meent dat het proces-verbaal, gelet op de ratio van de eis dat het proces-verbaal van een zitting bij een schorsing van het onderzoek ter zitting zo spoedig

Indien het proces-verbaal, bijvoorbeeld als gevolg van een schorsing, beschikbaar is voordat door de strafrechter uitspraak wordt gedaan, is in ieder geval bekend wát de strafrechter van de afgelegde verklaring heeft begrepen en gemaakt. Als dat niet lijkt te kloppen, kan de rechter eventueel worden gevraagd om de getuige of deskundige (of verdachte) opnieuw te horen, om zo eventuele onvolkomenheden in de verslaglegging te herstellen.³³ Indien het proces-verbaal pas na de uitspraak in uitgewerkte vorm beschikbaar komt, kan dat niet: procespartijen staan dan voor een voldongen feit waar het gaat om de verslaglegging van afgelegde verklaringen. Zij kunnen daarop geen invloed meer uitoefenen: het wetboek voorziet als opgemerkt namelijk niet in een zogenoemd herstelproces-verbaal.³⁴ De ter zitting gehoorde persoon heeft in de regel evenmin zeggenschap over de wijze waarop zijn verklaring wordt samengevat; die samenvatting wordt hem niet voorgehouden of ter controle aangeboden, en evenmin door hem ondertekend.³⁵

In dat laatste opzicht verschilt de verslaglegging van ter zitting afgelegde verklaringen van verdachten, getuigen en deskundigen fundamenteel van de manier waarop dat gebeurt in het door Simons zo bekritiseerde vooronderzoek. In het vooronderzoek wordt de afgelegde verklaring *altijd* voorgehouden aan de verhoorde persoon, voordat de verklaring door die persoon wordt ondertekend. Dit geldt zowel voor bij de politie afgelegde verklaringen als voor verklaringen die bij de rechter-commissaris worden afgelegd. In beide gevallen wordt de op schrift gestelde verklaring, na te zijn afgelegd, door de gehoorde persoon gelezen of aan hem voorgelezen, waarna de verhoorde

---

mogelijk moet worden opgemaakt, bij voorkeur vóór hervatting van het onderzoek op de volgende zitting moet zijn opgemaakt, onder meer vanwege het lange tijdsverloop dat gelegen kan zijn tussen de schorsing van het onderzoek en de hervatting ervan, in welk geval het nog maar de vraag is of de griffier en de voorzitter dan nog helder voor ogen staat wat er op de zitting is voorgevallen. Een bijkomend argument is zijns inziens dat de samenstelling van de rechtbank en het hof bij hervatting kan zijn gewijzigd en dat de ‘nieuwe’ rechter dan via het uitgewerkte proces-verbaal kan kennisnemen van hetgeen op de voorafgaande zitting is voorgevallen. Vgl. in dit opzicht HR 13 november 2001, *NJ* 2002, 233, waar één jaar en zeven maanden lagen tussen de zitting en het daarvan opgemaakte proces-verbaal. Kennelijk waren ook de aantekeningen van de griffier toen niet meer beschikbaar. Zie daartoe de conclusie van AG Wortel voor dit arrest.

- 33 Zie ook Brouwer, *idem*, p. 212. Als alternatief kan die kritiek dan in het volgende proces-verbaal van de zitting worden opgenomen. In geen van de hier genoemde gevallen betekent dat overigens, dat verklaringen opgenomen in een eerder proces-verbaal niet voor bewijs zouden kunnen worden gebezigd: het is immers de voorzitter die het proces-verbaal vaststelt en die daarbij bepaalt hoe de zakelijke samenvatting van het verhoor luidt/dient te luiden. Zie ook Brouwer, *idem*, p. 212-213.
- 34 Zie ook Mevis in zijn noot onder HR 30 maart 2010, *NJ* 2010, 405. Zie ook de conclusie van AG Fokkens voor HR 22 mei 2001, *NJ* 2001, 656.
- 35 Vgl. ook D.V.A. Brouwer, De verklaringen van de verdachte en getuigen in het proces-verbaal van de terechtzitting, *DD* 2009, p. 204.

persoon eventuele wijzigingen kan (laten) aanbrengen, alvorens zijn verklaring te ondertekenen.³⁶ Ter zitting is dat niet het geval.

Indien nadien discussie ontstaat over de vraag wat nu eigenlijk ter zitting is verklaard door de gehoorde persoon, zijn de aantekeningen van de griffier bepalend.³⁷ Indien die aantekeningen de volgens één van de procespartijen gedane uitlating niet vermelden, wordt zij geacht niet te zijn gedaan.

Vgl. in dit kader ook HR 30 maart 2010, *NJ* 2010, 405: volgens het proces-verbaal van de zitting in hoger beroep is aan verdachte het recht gelaten het laatste te spreken. Niet is vermeld, wat de verdachte daarbij heeft verklaard. In cassatie wordt daarover geklaagd, maar de Hoge Raad casseert niet: 'Het middel gaat er vanuit dat ter terechtzitting in hoger beroep door verdachte een verklaring is afgelegd. Dit kan in cassatie niet worden onderzocht, omdat het een onderzoek van feitelijke aard vergt waarvoor in cassatie geen plaats is.' Uitgangspunt is in dat geval, dat geen verklaring is afgelegd.³⁸

Dat die aantekeningen in complexe zaken waar het gaat om daar afgelegde verklaringen niet altijd compleet zullen zijn, ligt enigszins in de lijn der verwachting, zeker indien in die zaken ook deskundigen zijn gehoord. Dat geldt ook in 'gelijktijdig doch niet gevoegde' zaken, waarbij de griffier in elk van die zaken afzonderlijk aantekening moet houden van hetgeen in die zaak – maar weer niet in die andere – is verklaard.³⁹ Maar ook in 'gewone' strafzaken kan het bijhouden van aantekeningen lastig genoeg zijn.

Het uitgangspunt dat de aantekeningen van de griffier bepalend zijn, neemt in de praktijk bij tijd en wijle merkwaardige vormen aan. Ook feitelijke onjuistheden worden in de regel namelijk niet hersteld.

Neem een zaak waarin het handelde om een vermeende overtreding van (de voorwaarden verbonden aan een vergunning verleend op grond van) de Wet Milieubeheer, in verband met de opslag van een al dan niet broeigevoeelig massagoed in een silo. Tijdens de behandeling van de zaak ter zitting in eerste aanleg kwam daarbij het ontwerp van de silo ter sprake. Volgens het zittingsproces-verbaal van de rechtbank verklaarde een getuige aldaar dat er

---

36 Zie met betrekking tot de verklaringen ten overstaan van de rechter-commissaris art. 174 Sv. Een vergelijkbare bepaling ontbreekt met betrekking tot het verhoor door opsporingsambtenaren. Daar is een dergelijke gang van zaken evenwel standaardpraktijk. Zie ook Brouwer, *idem*, p. 201.

37 Dat laatste betekent overigens niet dat de griffier in alle gevallen zelf het proces-verbaal van de zitting (in concept) opmaakt: zie daartoe Brouwer, *idem*, p. 210.

38 Vgl. de noot van Mevis onder HR 30 maart 2010, *NJ* 2010, 405.

39 In elke zaak dient afzonderlijk proces-verbaal te worden opgemaakt. Het verzoek van de verdachte om aantekening te maken van een bepaalde omstandigheid kan slechts worden gehonoreerd, indien het verzoek betrekking heeft op een omstandigheid, verklaring of opgave die zich in zijn eigen zaak heeft voorgedaan: het kan derhalve geen betrekking hebben op verklaringen die niet in zijn zaak – maar bijvoorbeeld in de gelijktijdig/niet gevoegde zaak – zijn afgelegd. Zie HR 23 oktober 2001, *NbSr* 2001, 295.

in de desbetreffende silo geen ontluuchtingsgaten aanwezig waren, omdat de silo aan de bovenkant open was. Volgens de desbetreffende getuige echter was de silo aan de bovenkant niet ‘open’ (in de betekenis die daaraan in het normale spraakgebruik wordt toegekend) en had hij dat ook niet bij de rechtbank verklaard. Op verzoek van de verdediging werd de getuige mede om die reden bij het hof opnieuw gehoord. Ter zitting bij het hof verklaarde de getuige dat de silo aan de bovenkant niet ‘open’ was en dat er geen ontluuchtingsgaten in de silo zaten. In het proces-verbaal van de zitting in hoger beroep werd als verklaring van de getuige (onder meer) opgenomen dat via ontluuchtingsgaten eventueel water in de silo kon komen. Na ontvangst van het proces-verbaal werd het hof verzocht om het proces-verbaal te wijzigen. Het hof deed dat niet: het proces-verbaal was immers al vastgesteld.

Het desbetreffende onderdeel van de aldus ‘geverbaliseerde’ verklaring werd door het hof in de onderhavige zaak niet voor het bewijs gebezigd. Dat zou kunnen verklaren waarom het proces-verbaal niet werd aangepast: de wijziging was immers naar het oordeel van de feitenrechter eenvoudigweg niet relevant. Maar zou dat wel het geval zijn geweest, dan zou een hersteloperatie onmiskenbaar lastig of zelfs onmogelijk zijn geweest: de onjuistheid staat immers opgeschreven in het proces-verbaal van de zitting, en daarmee is die onjuistheid de juridische werkelijkheid geworden.

In een ander geval verklaarde een getuige-deskundige ter zitting dat hij niet de boekhouder was van de verdachte. Volgens het proces-verbaal verklaarde de getuige-deskundige echter dat hij dat wel was. Ook daar werd het proces-verbaal niet aangepast, op basis van het argument dat het proces-verbaal reeds was vastgesteld en ‘ligt zoals het er ligt’. Dat daarmee de verklaring onjuist werd vastgelegd en dat dit gevolgen zou (kunnen) hebben voor de waarde die aan die verklaring wordt gehecht – nu de gehoorde persoon volgens het proces-verbaal in een bepaalde relatie tot de verdachte staat – is een factor waaraan door de rechter kennelijk geen betekenis wordt toegekend.

Indien de aantekeningen van de griffier simpelweg zijn verdwenen, zal als gevolg daarvan nimmer nog (goed) kunnen worden gereconstrueerd wat de getuige – volgens die aantekeningen – heeft verklaard. De getuige is daarmee eigenlijk gewoon “in het niets” opgelost.⁴⁰ Ook dat komt voor. Hoe vaak het voorkomt, is niet bekend. Dat het voorkomt, is op zichzelf zorgelijk.

Rechters laten zich zelden tot een discussie verleiden over de inhoud van het proces-verbaal, noch zijn rechters overigens in de regel bereid te motiveren waarom de door de voorzitter en griffier vastgestelde inhoud voor waar moet worden gehouden, niettegenstaande – daar waar de inhoud van de

---

40 Vgl. *Het Parool* 18 november 2010, ‘Kort geding tegen rechter. Advocaat Jebbink verzoekt om verslag van zitting, politierechter weigert’.

afgelegde verklaring zich enigszins laat reconstrueren – aanwijzingen voor de onjuistheid of onnauwkeurigheid ervan. Verwezen wordt simpelweg naar de regels van het Wetboek van Strafvordering. Een dergelijke werkwijze heeft vooralsnog de steun van onze Hoge Raad.

Het huidige Wetboek van Strafvordering is qua ontwerp zoals opgemerkt evenwel al een eeuw oud: het onderhavige voorschrift stamt, om het oneerbiedig te zeggen, uit de tijd van de ganzenveer.⁴¹

3 ‘Averechts verkeerde veronderstellingen van het gesproken woord’

In die tijd ging de discussie over de wijze van verslaglegging van in strafzaken afgelegde verklaringen in eerste instantie vooral over de vraag of in het strafrecht gebruik zou moeten worden gemaakt van stenografie. De toenmalige wetgevingsjuristen waren daar toen (al) niet voor. Welke beren zij exact op de weg zagen, wordt uit de parlementaire geschiedenis – die voor een belangrijk deel door middel van stenografie werd verslagen – niet helemaal duidelijk. Wellicht is het antwoord op de vraag daarmee overigens gegeven.

Volgens de *Memorie van Antwoord op de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1898* (uit 1897) van toenmalig minister van Justitie Cort van der Linden was voor het denkbeeld om van verklaringen van getuigen en verdachten in alle fasen van het strafproces een ‘stenographisch verslag’ te doen opmaken, weliswaar veel te zeggen, maar was het toch werkelijk niet zo eenvoudig. Enigszins cryptisch liet hij daarop volgen dat het immers niet altijd vaststaat ‘wat gezegd is, noch of het gesproken woord tot de strafzaak betrekking heeft, noch of de indruk bij de lezing van sommige woorden niet eene voorstelling zal geven in strijd met den indruk, die op het oogenblik van het spreken verkregen werd.’⁴²

Hoewel daar tegenin kan worden gebracht – en bij het ontwerp van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1899 ook werd gebracht – dat dit probleem in veel sterkere mate geldt indien samengevat verslag wordt gedaan

---

41 Vgl. Willem Jebbink en Jeroen Soeteman in het *NRC Handelsblad* d.d. 4 december 2010, ‘Een 21ste-eeuws strafproces kan niet zonder geluidsopnamen’.

42 *Bijlagen Handelingen der Staten-Generaal 1897-1898*, 2, IV, nr. 14, (MvA staatsbegroting voor het dienstjaar 1898, ingezonden bij brief van 20 november 1897), p. 3. Cort van der Linden verwees in dat verband naar Amerika, waar op dat moment al wel stenografisch verslag werd gedaan, maar waar men volgens Cort van der Linden een tamelijk uitgebreide set van regels had moeten aannemen en waar de vraag of een woord of uitdrukking al dan niet in het verslag moest worden opgenomen, kennelijk ‘veelal tot langdurig debatten en talrijke chicanes’ aanleiding gaf. Overigens was de praktijk van stenografische verslaglegging in Amerika toen nog niet zo heel oud: eerst in 1860 nam het parlement van de staat New York een wet aan waarin de benoeming van stenografen werd geregeld; Californië volgde een jaar later. Zie Stapert, *idem*, p. 68.

van dergelijke verklaringen,⁴³ liet de wetgever zich niet overtuigen. Verwezen werd – in de Eerste Kamer – onder meer naar het feit dat ook bij een stenografisch verslag vergissingen mogelijk blijven, en dat bovenal ‘vele onnutte verklaringen zouden worden opgenomen. Getuigen zijn dikwijls langdradig en komen eerst na velerlei omwegen tot het punt waaromtrent de verklaring worden verlangd.’⁴⁴ Ter ondersteuning herhaalde de minister daarbij in zijn memorie van antwoord in de Eerste Kamer nog eens dat het gesproken woord veelal een geheel andere indruk maakt ‘dan hetzelfde woord indien het later, op schrift gebracht, gelezen wordt.’⁴⁵

Het eerste ontwerp van het nieuwe Wetboek van Strafvordering werd gemaakt door Ben Ort, raadsadviseur van Justitie. In zijn ontwerp (ontwerp Ort) werd, wellicht vanwege de uitlatingen van de toenmalige minister van Justitie enige tijd daarvoor, niet voorzien in de mogelijkheid van stenografische verslaglegging van verklaringen.

‘Verklaringen van getuigen, dikwijls eerst tot klaarheid komende, nadat herhaaldelijk door tusschenkomst van den president de ware bedoeling aan het licht komt, leenen zich niet voor stenographische opname. In stede van een juiste afspiegeling zoude daardoor verwarring ontstaan en zouden dikwijls averechts verkeerde veronderstellingen van het gesproken woord worden gegeven. De ondergetekende blijft dan ook bij zijne mening dat het gebruik van stenographie in het strafrecht noch in het vooronderzoek, noch ter openbare terechtzitting aanbeveling verdient.’⁴⁶

Ort stelde voor om in het wetboek te bepalen dat het proces-verbaal van de zitting de *zakelijke inhoud* diende te bevatten van de verklaringen van getuigen en deskundigen, en van de opgave van de beklaagde, gecombineerd met de bepaling dat, indien de officier van justitie of de beklaagde verzocht enige verklaring woordelijk op te nemen, daaraan zoveel mogelijk diende te worden voldaan. Daardoor zou ‘een juister beeld [...] worden gegeven van hetgeen ter terechtzitting voorviel dan door een stenografisch verslag zoude zijn te verkrijgen.’⁴⁷

43 Zie *Bijlagen Handelingen der Staten-Generaal II* 1898-1899, 2, hoofdstuk IV, nr. 14 (Voorlopig Verslag wetsontwerp tot vaststelling van het IVde hoofdstuk van de Staatsbegroting voor 1899), p. 6.

44 *Bijlagen Handelingen der Staten-Generaal I* 1898-1899, Voorlopig verslag der Commissie van Rapporteurs over hoofdstuk IV van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1899, p. 112.

45 *Bijlagen Handelingen der Staten-Generaal I* 1898-1899, memorie van antwoord naar aanleiding van het eindverslag der Commissie van Rapporteurs over hoofdstuk IV van de Staatsbegroting voor het dienstjaar 1899, p. 159.

46 Ontwerp Ort (1910), p. 208. Zie K. Lindenberg, *Van Ort tot ORO; een verzameling van de werken die hebben geleid tot het oorspronkelijke regeringsontwerp van een Nieuw Wetboek van Strafvordering (1914)*, Groningen: RUG 2002.

47 Ontwerp Ort (1910), p. 208.

Daarmee was het pleit – in ieder geval waar het de Staatscommissie tot herziening van het Wetboek van Strafvordering betreft – beslecht. Enige discussie over de vraag of *verbatim* verslag zou moeten worden gedaan, vond bij de Staatscommissie niet (meer) plaats. Dat bij een zakelijke weergave eenzelfde ‘averechts verkeerde veronderstelling’ zou kunnen doen postvatten, vormde bij de Staatscommissie geen onderwerp van discussie.

Discussie was er nog wel over de vraag of de rechter-commissaris tijdens het vooronderzoek onder omstandigheden ook verslag zou moeten doen van vraag en antwoord, maar een daartoe strekkende bepaling haalt het uiteindelijke Wetboek van Strafvordering uit 1926 niet: men had meer vertrouwen in de samenvattende kracht van de rechter(-commissaris).⁴⁸

Tijdens de behandeling van het oorspronkelijk regeringsontwerp (ORO) ontstond nog wel enige discussie over de voorgestelde wijze van verslaglegging van het verhandelde ter terechtzitting. Met een beroep op het belang van het onderzoek ter terechtzitting stelde een aantal Kamerleden voor het voorgestelde artikel te wijzigen, ‘zodat voldoende waarborg wordt verkregen, dat getuigenverklaringen nauwgezet en niet buiten de getuigen om op schrift worden gesteld’.⁴⁹ Deze Kamerleden stelden voor het proces-verbaal van de zitting – althans de daarin opgenomen verklaring van de gehoorde persoon – te laten voorlezen, om op die manier de juistheid van de inhoud ervan te waarborgen.

‘Het proces-verbaal der zitting zou moeten worden voorgelezen: in strafzaken is dat zoveel meer nodig dan in civiele zaken, waar het toch vrijwel altijd om louter materiele belangen gaat. Juist indien men de opvatting is toegedaan, dat in de openbare terechtzitting het zwaartepunt van de behandeling is gelegen, is er alles voor te zeggen aan het proces-verbaal de grootst mogelijke zorg te besteden. Ook voor de beroepsorganisatie is zulks van groot belang.’⁵⁰

---

48 Gewezen werd onder meer op de praktische moeilijkheden bij het weergeven van een verhoor in vraag en antwoord, alsmede op het feit dat een aldus opgesteld proces-verbaal in het algemeen een veel minder zuiver beeld zou geven van strekking en relevante inhoud van dat verhoor (dan een resumerend verslag): in de loop van het gesprek tussen rechter en getuige wordt met name door deze laatste immers ‘een massa overbodigs’ gezegd, maar ‘ten slotte komen de rechter en de getuige, om het zoo eens uit te drukken, tot elkaar en is het oogenblik daar om de uitkomsten van het verhoor, voorzoover die voor het onderzoek van gewicht zijn, te resumeeren’ aldus Feith. Simons verzette zich tegen het beeld dat een in vraag en antwoord uitgedrukt verslag van verhoor minder zuiver zou zijn. Integendeel, aldus Simons: ‘juist [...] den geheelen *modus procedendi* van het verhoor bedekkende résumé van den R.-C. geeft van de getuigenverklaring een onzuiver beeld.’ Notulen 17e vergadering Staatscommissie, p. 3-4.

49 *Handelingen II* 1917-1918, nr. 77-1, p. 55 (Verslag).

50 Zie daaromtrent ook R.A. Fockema, Eenige opmerkingen naar aanleiding van het ontwerp wetboek van strafvordering der staatscommissie, *TvS XXV*, p. 207-225 (p. 215). Op het moment van het schrijven van het artikel was Fockema president van het Gerechtshof Leeuwarden. Fockema zag grote voordelen indien van iedere verkla-

Dat voorstel haalde het evenwel niet. Andere Kamerleden verzetten zich ertegen: voorbeelden dat bij vonnissen gebruik zou zijn gemaakt van ‘verwongen getuigenverklaringen’, waren (hen) niet bekend, en het zou uiterst bezwaarlijk zijn om van elk verhoor (eerst) een proces-verbaal te maken. Het voorlezen van het proces-verbaal en het debatteren met de verdachte of diens raadsman over de juistheid daarvan zou bovendien (te) veel tijd vorderen, terwijl een dergelijke wijziging geen noemenswaardige voordelen zou opleveren.⁵¹

De minister van Justitie bleek van het belang van het opnemen en vervolgens voorlezen van de verklaring van de getuige in diens aanwezigheid – waarna de getuige zijn genotuleerde verklaring onder ede zou moeten bevestigen⁵² – evenmin overtuigd:

‘[...] al laat men de getuige zijne genotuleerde verklaring onder eede bevestigen, in werkelijkheid verkrijgt men daardoor geenszins, dat nu ook aan het bezworen stuk zijner verklaring eene bijzonder groote betekenis voor de overtuiging van den rechter toekomt of zelfs maar wordt toegekend. Immers, voor de overtuiging van den rechter zal de geheele verklaring van den getuige, ook voor zoover zij niet genotuleerd is, zijn hakkelen, zijn terugkomen op sommige opgaven, zijn uitdrukkingsbewegingen, zijne mededeelingen omtrent niet-relevante punten, enz. van belang blijven.’⁵³

Uitdrukkelijk werd daarbij door de wetgever nog eens herhaald dat het de (getuigen-)verklaring *zelf* was welke voor de rechter het bewijsmiddel vormt, en *niet* het (bezworen) proces-verbaal, waarin die verklaring werd neergelegd.⁵⁴

Dit laatste volgt overigens ook reeds uit de bepaling, dat het proces-verbaal uiterlijk binnen twee maal 24 uur na uitspraak diende te zijn opgemaakt. Vgl. in dit opzicht ook de eerste druk van Minkenhofs *De Nederlandse strafvordering* uit 1936: los van woordelijke weergave ‘wordt het proces-verbaal opgemaakt

---

ring direct voorlezing zou geschieden – dat ‘zoude stellig den goede gang der justitie bevorderen’ – maar hij achtte die mogelijkheid tijdrovend en bij de toenmalige sterkte van het personeel allicht niet mogelijk.

51 *Handelingen II* 1917-1918, nr. 77-1, p. 5 (Verslag).

52 Het debat over de vraag op welke wijze verslag dient te worden gedaan van ter zitting afgelegde verklaringen, vond plaats in de context van de vraag welke eed de voorkeur verdiende: een ‘promis-orischen eed’, of een assertorischen eed. Bij een ‘promis-orische eed’ legt de getuige de eed af *voordat* de getuige een verklaring aflegt, en belooft de getuige de waarheid (en niets dan de waarheid) te zeggen. Een assertorische eed is een eed die wordt afgelegd *nadat* de verklaring is afgelegd. Zie daaromtrent o.a. *Handelingen II* 1917-1918, 77-1, p. 54-55 (Verslag).

53 *Idem*, p. 55.

54 *Bijlagen Handelingen II* 1917-1918, 77.1, p. 57. In dezelfde zin ook Fockema, *idem*, p. 210, die opmerkt dat het proces-verbaal in het geheel niet bestemd is om grondslag voor het te wijzen vonnis te zijn: ‘De rechter beraadslaagt naar aanleiding van hetgeen hij zelf heeft gehoord en gezien’ (p. 210).

buiten de partijen en de verklarende personen om. De verklaringen worden de laatsten niet voorgelezen en niet door hun handteekening bekrachtigd [...] Wat omtrent die verklaringen gerelateerd is, kan echter in het proces van groot belang zijn. Niet voor den rechter, die de verklaringen heeft aangehoord: deze grondt zijn beslissing op hetgeen hij zelf gehoord heeft.⁵⁵ In dezelfde zin Blok en Besier: ‘De Rechtbank beraadslaagt en oordeelt op den grondslag voor wat elk harer leden ter terechtzitting zelf waargenomen en misschien genotuleerd heeft en is daarbij onafhankelijk van wat de griffier heeft aangetekend.’⁵⁶ Zie ook de hiervoor aangehaalde uitspraak van de Hoge Raad d.d. 22 november 2005, *NJ* 2006, 219, waarin de Hoge Raad naar dat uitgangspunt verwijst als reden waarom in de jurisprudentie van de Hoge Raad *tot dat moment* werd uitgegaan van het feit dat de strafrechter in zijn uitspraak zelfstandig de inhoud van de ter zitting afgelegde verklaringen vaststelt (en het proces-verbaal van de zitting in dat opzicht – anders dan waar het ging om ter zitting gevoerde verweren – niet bepalend was).

Het voorstel om de verklaring van de getuige ter zitting op te nemen en vervolgens ter controle aan de getuige voor te lezen, haalde het (dan ook) niet. In een andere vorm van controle op de inhoud van die verklaring werd door de regering in het oorspronkelijk ontwerp niet voorzien: volstaan werd met de bepaling dat het proces-verbaal de zakelijke inhoud van de afgelegde verklaringen dient te bevatten, behalve in die gevallen waarin om woordelijke weergave is verzocht.

Het oude wetboek droeg de taak van het maken van een verslag op aan de griffier: een zelfstandige, individueel aansprakelijk ambtenaar, met een eigenstandige positie, die ‘luistert en notuleert’. In het door de regering voorgestelde ontwerp voor het nieuwe wetboek werd voorgesteld om het proces-verbaal van de zitting *geheel zelfstandig* door de rechtbank te laten vaststellen. Kamerlid Van Rappard maakte daartegen bezwaar. Daar waar de griffier simpelweg dient te luisteren en te notuleren en er dus voor diende te zorgen dat het proces-verbaal volledig moet zijn in die zin, dat ‘niets essentieels’ van de afgelegde verklaringen in het verslag ontbreekt,⁵⁷ is de invalshoek van de rechter immers een geheel andere, aldus Van Rappard.

‘Zij toch schenkt haar aandacht aan hetgeen van belang kan zijn om de vraag, schuldig of onschuldig, op te lossen. Wat zij niet daarvoor van belang acht, dat notuleert zij niet. De rechter sorteert gedurende de zitting reeds de afgelegde verklaringen.’⁵⁸

---

55 A. Minkenhof, *De Nederlandse strafvordering*, Haarlem: Tjeenk Willink 1936, p. 204. Zie ook Brouwer, *idem*, p. 197.

56 Blok & Besier, Deel II, *idem*, p. 103.

57 *Handelingen II* 1920-1921, nr. 18, p. 1987. Vgl. Melai, *Strafvordering*, aant. 1 op art. 326.

58 *Handelingen II* 1920-1921, nr. 18, p. 1987.

In dat licht achtte Van Rappard de bepaling van art. 320, waarbij de eindverantwoordelijkheid van de griffier werd afgewenteld en op de schouders van de rechtbank werd gelegd, niet wenselijk. Hij stelde een amendement voor, waarbij het proces-verbaal door de president en de griffier alsnog tezamen werd vastgesteld. Hij voegde daaraan toe:

‘Het kan voor den beklagde van overwegende betekenis zijn, dat alles wat gezegd is, nauwkeurig wordt genotuleerd. Wat den rechter onbetekenend voorkomt, kan voor de beklagde van groot belang zijn. Nu moet juist de griffier waken voor het belang van den beklagde: van zijn nauwkeurige notuleering kan afhangen of deze in appel wordt vrijgesproken.’⁵⁹

Een vooruitziende blik kan Van Rappard niet geheel ontzegd worden, al moet daaraan worden toegevoegd dat ook vanuit vervolgingsperspectief een nauwkeurige weergave van de afgelegde verklaringen van (groot) belang lijkt. In zoverre lijkt het uitgangspunt van nauwkeurige verslaglegging van (ter zitting) afgelegde verklaringen eerder een systeembeginsel, dan een beginsel dat (slechts) het belang van verdachte dient.⁶⁰

Uiteindelijk werd in het Wetboek van Strafvordering, zoals dat op 1 januari 1926 in werking trad, aan het voorstel van Van Rappard gehoor gegeven: in het wetboek werd de bepaling opgenomen dat het proces-verbaal van de zitting door de president én de griffier werd vastgesteld. In een meer fundamentele mogelijkheid om controle uit te oefenen op de inhoud en (daarmee) te waken tegen een al te eenzijdige invulling, werd niet voorzien. De griffier – althans diens aantekeningen – werd de enige rots in de branding.

Brouwer concludeerde op basis van de wetsgeschiedenis eerder dat het belang van een nauwkeurige weergave van ter zitting afgelegde verklaringen in het proces-verbaal van de zitting in de argumentatie van de toenmalige minister van Justitie geen rol speelde, en dat een minder nauwkeurige vastlegging van de aldaar afgelegde verklaringen kennelijk op de koop toe werd genomen.⁶¹ Dat laatste beeld doemt inderdaad op uit de (stenografische) verslaglegging van de parlementaire wetsgeschiedenis, maar lijkt niet los te kunnen worden gezien van het gehanteerde uitgangspunt dat het in de visie van de toenmalige wetgever de afgelegde verklaring *zelf* was, die als bewijsmiddel diende, en niet het proces-verbaal waarin die verklaring was opgeno-

59 *Idem.*

60 Toenmalig minister van Justitie Heemskerk ontging in ieder geval ‘eenigermate’ op welke wijze het belang van de verdachte door het voorgestelde amendement werd gediend, zo blijkt uit de verslaglegging: de inhoud van een proces-verbaal zal niet afhangen van de vraag of het door de rechtbank wordt vastgesteld of door de voorzitter en de griffier, aldus minister Heemskerk. Niettemin had hij geen bezwaar tegen het amendement, hetwelk om die reden onderdeel ging vormen van het gewijzigde ontwerp.

61 Zie ook Brouwer, *idem*, p. 206.

men. Het lijkt er haast op dat het vastleggen vooral ‘voor de vorm’ geschiedde, en niet voor de inhoud.

4 Het zelfstandig belang van het proces-verbaal

Dat laatste heeft waarschijnlijk veel te maken met de toenmalige invulling van het onmiddellijkheidsbeginsel. Betekenis krijgt het proces-verbaal van de zitting immers vooral in die gevallen, waarin bij de beraadslaging en de uitspraak gebruik mag worden gemaakt van uitkomsten van een onderzoek, dat in een vroeger stadium van de zaak en dan veelal door andere rechters of een ander college heeft plaatsgehad, aldus ook Blok en Besier in 1925.⁶²

Ook op basis van het Wetboek van Strafvordering, zoals dat in 1926 in werking trad, was het mogelijk dat het proces-verbaal van een terechtzitting door een ander (later) rechtscollege voor het bewijs werd gebruikt, zoals ook Brouwer heeft opgemerkt.⁶³ Op basis van de wetsgeschiedenis is evenwel aannemelijk dat de ‘reikwijdte’ van het proces-verbaal oorspronkelijk veel beperkter was, dan heden ten dage het geval is.

Volgens het toenmalig geldende art. 322 Sv golden de ter zitting afgelegde verklaringen van getuigen en deskundigen, zoals opgenomen in het zittingsproces-verbaal, na het opnieuw aanvangen van de zitting als aldaar afgelegde verklaringen, indien de getuige of deskundige die eerder werd gehoord, sedertdien was overleden, niet kon verschijnen, of weigerde opnieuw te verklaren.⁶⁴ Daarmee waren die verklaringen voor bewijs ‘bezigbaar’.⁶⁵ In alle andere gevallen was het niet mogelijk om van die eerder – vóór het opnieuw aanvangen van de zitting – afgelegde verklaringen gebruik te maken: na het opnieuw aanvangen van de zitting waren zij ‘waardeloos’ geworden,⁶⁶ tenzij OM en verdediging ermee instemden dat de desbetreffende

---

62 Blok & Besier, *idem*, Deel II, p. 103.

63 Brouwer, *idem*, p. 206.

64 Het opnieuw aanvangen van de zitting was verplicht, op het moment dat de kamer na hervatting anders was samengesteld. Zie o.a. Blok & Besier, Deel II, *idem*, p. 99. Indien de politierechter de zaak verwees naar de meervoudige strafkamer, diende het onderzoek ter zitting om die reden op grond van art. 377 (oud) Sv altijd opnieuw aan te vangen: zie HR 27 maart 1984, *NJ* 1984, 699. Inmiddels geldt op grond van art. 322 lid 3 Sv dat bij gewijzigde samenstelling het onderzoek opnieuw wordt aangevangen, tenzij de officier van justitie en de verdachte instemmen met hervatting in de stand waarin het onderzoek zich op het tijdstip van de schorsing bevond.

65 Vgl. Blok & Besier, Deel II, *idem*, p. 103-104.

66 Vgl. Blok & Besier, Deel II, *idem*, p. 99.

verklaring werd aangemerkt als op de nadere terechtzitting afgelegd.⁶⁷ Zo stond het ook lange tijd in art. 322 Sv.⁶⁸

Op de verdachte zelf had en heeft deze bepaling overigens geen betrekking: zijn ter zitting afgelegde verklaring kan op grond van art. 341 lid 2 Sv door een latere of andere instantie altijd voor het bewijs worden gebezigd.⁶⁹ Art. 29 lid 3 Sv bepaalt wel dat verklaringen van de verdachte ‘bepaaldelijk die welk eene bekentenis van schuld inhouden’ zoveel mogelijk in zijn eigen woorden worden opgenomen.

Ook in hoger beroep waren de mogelijkheden om van de in eerste aanleg afgelegde verklaringen gebruik te maken, lange tijd beperkt. In het ontwerp van Ort werd met betrekking tot het hoger beroep (in art. 442) voorgesteld dat de beraadslaging in hoger beroep plaatsvond naar aanleiding van zowel het onderzoek op de terechtzitting in hoger beroep, als het onderzoek op de terechtzitting in eerste aanleg ‘zoals dit volgens het proces-verbaal dier zitting en het vonnis heeft plaats gehad.’⁷⁰ Tijdens de beraadslaging van de Staatscommissie kwamen twee voorstellen ter sprake, die elk tot strekking hadden om te voorkomen dat in hoger beroep zonder meer gebruik kon worden gemaakt van in eerste aanleg afgelegde verklaringen. Het meest verstrekkende van die twee voorstellen – afkomstig van Simons – luidde dat de beraadslaging in hoger beroep alleen kon geschieden naar aanleiding van het onderzoek ter terechtzitting in hoger beroep. Van verklaringen van getuigen en deskundigen afgelegd in eerste aanleg kon in dat voorstel alleen gebruik worden gemaakt, indien zowel de procureur-generaal als de ver-

---

67 Zie art. 322 lid 3 Sv, zoals dat tot 1 juli 2003 luidde.

68 Tot 1 juli 2003 bepaalde art. 322 lid 3 Sv dat in het geval het onderzoek opnieuw werd aangevangen, de verklaring van een getuige die bij een voorgaand onderzoek was gehoord, als aldaar afgelegd werd aangemerkt, mits op de nadere terechtzitting voorgelezen en met instemming van de officier en de verdachte. Vgl. HR 11 mei 2010, *NJ* 2010, 284. Op grond van het 4^e lid gold het vereiste van instemming niet, ten aanzien van een getuige die hetzij was overleden, naar het oordeel van de rechtbank niet op de nadere terechtzitting kon verschijnen, of weigerde op de nadere terechtzitting een verklaring af te leggen. Deze bepaling werd met ingang van 1 juli 2003 geschrapt. Op grond van de meest recente wijziging van art. 322 Sv (inwerkingtreding op 1 juli 2005) blijven beslissingen met betrekking tot het horen van getuigen of deskundigen ter zitting ook na het opnieuw aanvangen in stand: zie art. 322 lid 4. Dat laatste geldt ook, indien de zaak door de politierechter wordt verwezen naar de meervoudige strafkamer: zie art. 377 lid 2 Sv.

69 Vgl. HR 16 december 1997, *NJ* 1998, 387.

70 Dat het proces-verbaal in eerste aanleg in hoger beroep een rol mag spelen is in de visie van Ort overigens niet opmerkelijk, nu Ort van mening was dat het vaststellen door de rechter van de inhoud van de afgelegde verklaringen een zuiverder vorm was dan een stenografisch verslag zou kunnen bieden.

dachte ter zitting verklaarde daartegen geen bezwaar te hebben.⁷¹ Het amendement was bedoeld om de ‘mondelingheid’ van het onderzoek ter zitting in hoger beroep in te voeren, zo blijkt uit de toelichting door Simons tijdens de vergaderingen van de Staatscommissie.⁷²

Het voorstel van Simons stuitte echter op grote bezwaren. Volgens andere leden van de Staatscommissie zou de verdachte het daardoor ‘in zijne macht krijgen, geheel onbelangrijke getuigen en deskundigen, die soms op verre afstand wonen, weder te doen hooren, waartoe hij zelfs om redenen van persoonlijke vijandschap tegen zoodanige getuigen zou kunnen overgaan.’ Tegen het voorstel pleitte bovendien ‘dat het geheugen der getuigen door den tijd verzwakt, dat zij dientengevolge in hunne verklaringen meer weifelend worden. Geeft men derhalve den verdachte de bevoegdheid om het gebruik van getuigenverklaringen uit den eerste aanleg te beletten, dan zullen vermoedelijk in hooger beroep herhaaldelijk veroordelingen in vrijspraken moeten worden omgezet.’⁷³ Niettemin bleek Ort – als voorzitter van de Staatscommissie – gevoelig voor de argumenten van Simons. Hij erkende het belang van een regeling om bij de behandeling van het hoger beroep zoveel mogelijk recht te doen op eigen onderzoek (ter zitting): ‘De groote bezwaren tegen de thans bestaande regeling zijn voor een groot deel gelegen in de berechting, steunende op hetgeen de rechter uit het proces-verbaal van de zitting in eerste aanleg leest.’⁷⁴

Het voorstel werd uiteindelijk zo gewijzigd, dat het horen van getuigen (en deskundigen) in hoger beroep achterwege mocht blijven, indien de verklaring aldaar niet werd betwist. Als maatstaf daarbij gold (de inhoud van) het proces-verbaal van de zitting in eerste aanleg.⁷⁵ Dat proces-verbaal bepaalde ook wat er (volgens de rechtbank en griffier) ter zitting in eerste aanleg werd verklaard, zo blijkt uit het door de Staatscommissie voorgestelde art. 398.

---

71 Notulen Staatscommissie, 52^e vergadering, p. 6. Dit gold blijkens het voorstel van Simons overigens niet voor verstekprocedures. Zo is het nadien ook in art. 422 Sv opgenomen.

72 Vgl. ook Blok & Besier, Deel II, *idem*, p. 374, die met betrekking tot het uiteindelijk in art. 422 Sv opgenomen voorschrift opmerken: ‘Terecht, immers hoe kan men de waarde van een getuigenverklaring beoordelen, indien men haar niet door den getuige heeft zien en hooren afleggen, indien men niet waargenomen heeft, hoe die getuige de naar aanleiding daarvan door den verdachte gemaakte tegenwerpingen heeft beantwoord?’.

73 Notulen Staatscommissie, 52^e vergadering, p. 8.

74 Notulen Staatscommissie, 52^e vergadering, p. 8.

75 Daarnaast kon in hoger beroep op grond van art. 418 Sv, zoals dat tot 1 juli 2003 luidde, van het horen van getuigen die in eerste aanleg werden gehoord, worden afgezien op de gronden zoals toen nog werden genoemd in art. 322 lid 3 (en lid 4) Sv. Zie daartoe voetnoot 68.

Uit de (memorie van) toelichting bij het voorgestelde art. 398 blijkt dat de Staatscommissie zich in dat kader zeer wel bewust was van de beperkte waarde van dat proces-verbaal:

‘Ook [...] als het proces-verbaal van de terechtzitting in eersten aanleg nauwkeurig en volledig is opgemaakt – en dit zal wel niet altijd het geval zijn – blijft het als volledige kenbron van de inhoud der verklaringen dier personen van twijfelachtige waarde. Als de rechter de gelegenheid mist een getuige of deskundige persoonlijk te horen, ontbreekt hem een belangrijke factor voor de beoordeeling van de waarde aan hunne verklaringen te hechten. Aan eene mondelinge en openbare behandeling is dan ook terecht steeds groot gewicht gehecht en niet ten onrechte is meermalen betoogd, dat als getuigen en deskundigen in appel niet worden gehoord, de hoogere rechter dikwerf minder goed is ingelicht dan de lagere, wiens uitspraak hij te beoordelen heeft. Toch zou het te ver gaan, het hooren van die personen in appel steeds verplichtend te stellen. [...] Waar over de feiten geenerlei verschil bestaat, kan worden rekening gehouden met de bezwaren, die voor de getuigen en deskundigen eene nieuwe verschijning en dan op eeene plaats die menigmaal ver van hunne woonplaats verwijderd is, noodzakelijk medebrengt. [...] Voortaan [zal] slechts dan gebruik mogen worden gemaakt van niet persoonlijk voor het hof afgelegde verklaringen, voor zoover het betreft punten die in eersten aanleg niet blijken te zijn betwist. Geen enkel deel der aanklacht dat door den verdachte in eerste instantie is ontkend, zal derhalve in appel als bewezen kunnen worden aangenomen, op grond van verklaringen van getuigen en deskundigen, tenzij deze persoonlijk door het Hof zullen zijn gehoord.’⁷⁶

Het voorgestelde artikel trad in 1926 ongewijzigd in werking: er werd tussentijds nog wel gesputterd over de vraag of de ‘hoofdgetuigen’ toch niet altijd opnieuw zouden moeten worden gehoord, maar men vreesde dat een dergelijke eis ‘nodeloos tot veel arbeid en omslag zou leiden’.⁷⁷

Inmiddels is de situatie met betrekking tot zowel art. 322 Sv als art. 422 Sv een andere.

Op grond van het huidige art. 322 lid 4 Sv, zoals dat sinds 1 januari 2005 luidt, blijven beslissingen van de rechtbank met betrekking tot het horen van getuigen en deskundigen ook na het opnieuw aanvangen van het onderzoek

76 *Kamerstukken II* 1913-1914, 286, nr. 3, p. 151. Omdat het proces-verbaal van de zitting naar het oordeel van de Raad van State niet altijd antwoord zou geven op de vraag of de verklaring door de verdachte in eerste aanleg al dan niet werd betwist, adviseerde de Raad van State bij brief d.d. 23 december 1913 om, ‘waar het ontwerp te recht eene zoo groote waarde hecht aan het persoonlijk verhoor door den hogere rechter van getuigen en deskundigen, het alleen dan geoorloofd zou moeten zijn daarvan af te wijken, indien hunne verklaringen door den verdachte als ware blijken te zijn erkend.’ Zie Lindenberg, *idem*, p. 539. Dat laatste vormt temeer reden voor het nauwkeurig opmaken van het proces-verbaal van de zitting. Zie G.J. van Brakel, Volledigheid van processenverbaal der terechtzitting in strafzaken, *NJB* 1927, p. 776.

77 *Kamerstukken II* 1917-1918, 77.1, p. 67.

ter zitting, in stand.⁷⁸ Uit de wetsgeschiedenis bij de wetwijziging(en) van art. 322 (in 2003) blijkt dat de wetgever met deze nieuwe bepaling heeft beoogd te bewerkstelligen dat de bruikbaarheid van eerder afgelegde getuigenverklaringen voor het bewijs niet verloren gaat door een schorsing van het onderzoek ter terechtzitting.⁷⁹ Voor dat doel moest de oorspronkelijk in art. 322 Sv opgenomen fictie wijken:

‘De onderhavige regeling stamt nog uit het Wetboek van 1926. De wetgever heeft met deze fictie willen bewerkstelligen dat de getuige, behoudens in het geval er doorslaggevende redenen waren om dat niet te doen, ter terechtzitting gehoord wordt. Hij heeft willen bevorderen dat de getuige rechtstreeks verklaart ten overstaan van de rechter die het vonnis moet vellen. Zo is ook verklaarbaar dat in het huidige artikel 322, derde lid, Sv bepaald is dat in het geval het onderzoek ter terechtzitting opnieuw wordt aangevangen, de getuige opnieuw gehoord moet worden. In dezelfde lijn ligt voorts het bepaalde in artikel 422, tweede en derde lid. Daaruit vloeit voort dat de appelrechter als uitgangspunt slechts gebruik mag maken van verklaringen die getuigen ten overstaan van hem hebben afgelegd.’⁸⁰

De wetgever achtte dat in het licht van de toename aan omvangrijke zaken – en capaciteitsproblemen bij de gerechten – niet meer van deze tijd: de desbetreffende bepalingen vormden in de visie van de wetgever ‘een anachronisme’: ingevolge het de auditu-arrest immers, zijn verklaringen door getuigen afgelegd tegenover opsporingsambtenaren en in een proces-verbaal neergelegd, in beginsel onverkort bruikbaar voor het bewijs. De in 2003 uit art. 322 Sv geschrapte bepalingen suggereerden volgens de memorie van toelichting ten onrechte dat dit voor ter zitting afgelegde verklaringen anders zou liggen. Dat achtte de wetgever ongerijmd, ‘mede gelet op de omstandigheid dat het verhoor door een rechter met meer waarborgen omgeven is.’⁸¹

De Hoge Raad concludeerde op basis van die wetsgeschiedenis recent dat geen rechtsregel zich ertegen verzet dat de rechter gebruik maakt van een op een eerdere zitting afgelegde verklaring van een getuige, ook indien die

---

78 *Stb.* 2004, 579, inwerkingtreding op 1 januari 2005, *Stb.* 2004, 640.

79 Als zodanig is deze wetwijziging een uitvloeisel van het onderzoeksproject *Strafvordering 2001*. In het eerste interimrapport van het onderzoeksproject, betreffende het onderzoek ter zitting, werd als uitgangspunt voorgesteld om de vóór de wijziging van de samenstelling gegeven beslissingen en verrichte handelingen in beginsel van waarde te laten blijven: herhaling van onderdelen van de feitelijke behandeling behoefde binnen het gedane voorstel voor een nieuwe regeling alleen plaats te vinden na een expliciete beslissing daartoe door het nieuwe gerecht op verzoek van partijen of ambtshalve. Zie M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Het onderzoek ter zitting, eerste interimrapport onderzoeksproject Strafvordering 2001*, Deventer: Gouda Quint 2001, p. 141. In memorie van toelichting bij wetsvoorstel 28.477 wordt naar genoemd voorstel verwezen: zie *Kamerstukken II 2001-2002*, 28.477, nr. 3, p. 13.

80 *Kamerstukken II 2001-2002*, 28.477, nr. 3, p. 13.

81 *Kamerstukken II 2001-2002*, 28.477, nr. 3, p. 2-3.

getuige niet opnieuw is gehoord op de nadere terechtzitting waarbij het onderzoek opnieuw is aangevangen, mits die verklaring op die zitting is voorgelezen.⁸² Dat laatste zal voor de verklaring afgelegd door een deskundige – naar moet worden aangenomen – niet anders zijn. Dat betekent dat verklaringen die ten overstaan van een andere rechter zijn afgelegd, na het opnieuw aanvangen van het onderzoek ter zitting niet langer ‘waardeloos’ zijn, maar hun waarde behouden.

Ook de rechtsregels voor het door de rechter in hoger beroep terugvallen op een ter zitting in eerste aanleg afgelegde verklaring zijn inmiddels gewijzigd.⁸³ Op grond van het huidige art. 422 lid 2 Sv, zoals dat sinds 1 maart 2007 luidt, geschiedt de beraadslaging in hoger beroep zowel naar aanleiding van het onderzoek op de terechtzitting in hoger beroep, als naar aanleiding van het onderzoek in eerste aanleg, zoals dat volgens het proces-verbaal van die zitting heeft plaatsgehad.⁸⁴ Nadere beperkingen zijn daaraan niet (meer) gesteld.⁸⁵

Daarbij komt, dat het voor – met name – de verdediging bij de huidige stand van zaken lastiger is geworden om reeds gehoorde getuigen en deskundigen in hoger beroep opnieuw te laten horen. Op grond van de regels van

82 HR 26 oktober 2010, *LJN* BM4301.

83 Zoals de wetwijziging met betrekking tot art. 322 Sv, is ook de wijziging van art. 422 Sv een uitvloeisel van het onderzoeksproject *Strafvordering 2001*. Zie daartoe de memorie van toelichting bij het wetsvoorstel, dat leidde tot de wijziging van art. 422 Sv zoals die op 1 januari 2005 in werking trad: *Kamerstukken II 2003-2004*, 29.254, nr. 3, p. 3. In het derde interimrapport van het onderzoeksproject 2001 werd reeds opgemerkt dat de beperking(en) zoals opgenomen in art. 422 Sv niet rationeel waren (p. 351). Voorgesteld werd in dat interimrapport om in art. 422 Sv alleen nog te bepalen dat de beraadslaging en beslissing in hoger beroep plaatsvindt op basis van het onderzoek ter zitting zowel in eerste als in tweede aanleg. M.S. Groenhuijsen & G. Knigge, *Dwangmiddelen en Rechtsmiddelen, derde interimrapport onderzoeksproject Strafvordering 2001*, Deventer: Kluwer 2002, p. 396.

84 Eenzelfde bepaling was daarvoor opgenomen in art. 422 lid 1 Sv, zoals dat tussen 1 juli 2003 en 1 maart 2007 luidde. Vóór 1 juli 2003 bepaalde art. 422 lid 1 Sv dat dit niet gold ‘voor zoover betreft aldaar afgelegde verklaringen van getuigen en deskundigen.’ In art. 422 lid 2 Sv werd tot 1 juli 2003 bepaald dat voor het bewijs in hoger beroep wel gebruik mocht worden gemaakt van de verklaringen van getuigen en deskundigen, ‘zooals zij volgens het proces-verbaal der zitting in eersten aanleg zijn afgelegd, voor zoover uit den inhoud van dat proces-verbaal blijkt, dat zij aldaar niet zijn betwist’. Daarnaast kon (op grond van art. 418 lid 3 Sv) van verklaringen afgelegd door getuigen en deskundigen in eerste aanleg gebruik worden gemaakt, indien zij in hoger beroep niet verschenen of aldaar weigerden een verklaring af te leggen.

85 Dat laatste geldt ook voor de procedure na terug- of verwijzing door de Hoge Raad, nadat de uitspraak in appel door de Hoge Raad is vernietigd. Het huidige art. 440 lid 2 Sv bepaalt in dat verband slechts dat de Hoge Raad de zaak na vernietiging kan ver- of terugwijzen, teneinde door de appelrechter met inachtneming van de uitspraak van de Hoge Raad opnieuw recht te doen, dan wel verder te worden berecht en afgedaan. Na ver- of terugwijzing is art. 418 lid 2 Sv van overeenkomstige toepassing: zie HR 16 februari 2010, *LJN* BL3964.

het voortbouwend appel immers, geldt voor die getuigen en deskundigen dat de vraag of zij in hoger beroep opnieuw dienen te worden gehoord, dient te worden beantwoord op grond van het zogenoemde ‘noodzakelijkheids criterium’ (art. 418 lid 2 Sv). Dat criterium laat veel meer ruimte voor afwijzing van het verzoek door de zittingsrechter.

Een en ander heeft tot gevolg dat ‘het bereik’ van eerder ter zitting afgelegde verklaringen naar huidig recht veel groter is dan in 1926 het geval was. Naar huidig recht is het uitgangspunt dat reeds door een zittingsrechter gehoorde getuigen en deskundigen niet opnieuw worden gehoord. Ook zonder opnieuw te worden gehoord, kan de weergave van die verklaring door een andere rechter voor het bewijs worden gebezigd. Daarmee neemt ook het belang van een adequate verslaglegging van die verklaringen in het proces-verbaal van de zitting toe. En hoewel het juist is dat het afleggen van een dergelijke verklaring met meer waarborgen is omgeven dan de waarborgen die gelden voor in het vooronderzoek afgelegde verklaringen, in die zin dat getuigen en deskundigen ter zitting *altijd* onder ede worden gehoord, geldt anderszins dat de neerslag van ter zitting afgelegde verklaringen met *minder* waarborgen is omgeven dan de verslaglegging in het vooronderzoek. De verhoorde persoon heeft op de zakelijke samenvatting van zijn verklaring ter zitting immers in de regel geen invloed: hem wordt vrijwel nooit gevraagd of de zakelijke samenvatting van zijn verklaring ter zitting juist is. Dat kan ook niet, omdat die zakelijke samenvatting normaliter pas wordt opgesteld, nádat uitspraak is gewezen. Bij gebrek aan een woordelijk verslag of een ander controlemiddel kan na de zitting zoals eerder opgemerkt eigenlijk nooit meer goed worden vastgesteld wat de verdachte, getuige of deskundige nu precies gezegd heeft, en of de zakelijke samenvatting in het proces-verbaal van de zitting juist is. En daar waar dat nog wel enigerlei mate inzichtelijk is, stuit een verzoek tot een herstelproces-verbaal vaak af op het argument dat het proces-verbaal is vastgesteld en (dus) ‘ligt zoals het er ligt’.

Probleem daarbij is dat het zittingsproces-verbaal in de regel tegelijkertijd met de aanvulling van de verkorte uitspraak wordt opgemaakt. Bij die aanvulling worden de bewijsmiddelen waarop de rechter zich bij zijn uitspraak heeft gebaseerd, uitgewerkt. Voor zover de rechter zich bij zijn veroordelende uitspraak baseert op ter zitting afgelegde verklaringen, betekent dat dus, kort gezegd, dat de rechter de zakelijke inhoud van die ter zitting afgelegde verklaringen vaststelt, op het moment dat hij ook aangeeft, wat hij daarvan voor het bewijs heeft gebruikt.⁸⁶ Die praktijk komt de inhoud van het proces-verbaal niet ten goede. Het gevaar is namelijk niet denkbeeldig, dat het zittingsproces-verbaal dan ‘kloppend’ wordt gemaakt met de gebruikte bewijsmiddelen, daar waar het gaat om ter zitting afgelegde

---

86 Zie ook *Kamerstukken II* 1995-1996, 23.989, nr. 3, p. 4.

verklaringen.⁸⁷ Die praktijk komt de inhoud van het proces-verbaal niet ten goede, zoals ook Blok en Besier in 1925 al lieten weten.

‘Het zou zeer onjuist zijn uit het bovenstaande af te leiden, dat met het opmaken van het proces-verbaal wel gewacht kan worden, totdat zich een geval voordoet, waarin daarvan gebruik gemaakt zou moeten worden. De hier en daar bestaande gewoonte aldus te handelen, hoe verklaarbaar ook, daar niemand gaarne nutteloos werk verricht, is in strijd met het wetsvoorschrift en geeft ook aanleiding tot ernstig misbruik. De verleiding is dan groot, het bestaande vonnis tot voorbeeld te nemen en zich er mede tevreden te stellen, dat hiermede het proces-verbaal “klopt”. Dit is natuurlijk de zaak onderste boven keeren en doet bovendien tal van gegevens verloren gaan, die in het proces-verbaal zouden behoord hebben, doch in het vonnis niet zijn opgenomen, omdat zij bij het stelsel der Rechtbank geen gewicht in de schaal legden. De rechter in hoger beroep of in herziening kan echter in de zaak een geheel ander inzicht hebben, waarbij die gegevens van grote waarde zouden zijn, wanneer hunne kennis hem niet door de onvolledigheid van het op de geschetste wijze tot stand gekomen proces-verbaal onthouden werd.’⁸⁸

Dat kwam ook in 1925 al voor, zo blijkt uit opmerkingen van Fockema, toenmalig president van het Gerechtshof Leeuwarden. Hij schreef in 1925 dat het in zijn rechterlijke carrière herhaaldelijk was voorgekomen

‘dat presidenten en griffiers aan eene juiste teboekstelling van de afgelegde verklaringen geenerlei gewicht hechtten. Dit was zelfs het geval bij mannen, te wier aanzien omtrent toewijding en plichtsbetrachting overigens niets viel aan te merken. “Ik heb altijd gezorgd, dat het proces-verbaal klopte met het vonnis” hoorde ik eens een president zeggen. De president meende daarmee zijn plicht ten volle te zijn nagekomen. Met dat “kloppen” is men er echter allerminst. Het veroordeelde vonnis is eene motivering van de schuld van den beklagde, bevat de verklaringen, waaruit de rechter meent, dat die schuld aan het licht treedt. Er zijn echter veelal ook andere verklaringen afgelegd, die in de vermelding van de zakelijke inhoud allerminst mogen ontbreken. Verklaringen, wier beteekenis soms aanvankelijk niet in het licht valt, doch die bij eene latere behandeling, in verband met nieuwe gegevens, plotseling den blik op het geheel totaal kunnen wijzigen.’

Het verschil met de huidige praktijk is dat het sinds 1996 op grond van art. 327a mogelijk is met de uitwerking van het zittingsproces-verbaal te wachten, totdat een rechtsmiddel is aangewend: dan moet niet alleen de verkorte uitspraak worden uitgewerkt, maar ook het zittingsproces-verbaal. De wettelijke termijn voor het uitwerken van beide documenten is vier maanden. In de praktijk is die termijn veel langer.⁸⁹ Dat betekent dat het zittingsproces-

87 Zie ook *Kamerstukken II* 1995-1996, 23.989, nr. 3, p. 4.

88 Blok & Besier, Deel II, *idem*, p. 104/105.

89 Zie ook de conclusie van AG Knigge voor HR 22 november 2005, *NJ* 2006, 219.

verbaal vaak pas maanden na de zitting wordt uitgewerkt, op basis van de handgeschreven aantekeningen die de griffier toen maakte. Het lijkt niet heel gewaagd om te veronderstellen dat dit tijdsverloop invloed heeft op de herinnering én op de nauwkeurigheid van de verslaglegging.

5 Woordelijke weergave

Vóórdat het proces-verbaal van de zitting wordt vastgesteld, is nog wel enige vorm van invloed op de verslaglegging van de ter zitting afgelegde verklaring mogelijk. Art. 326 lid 2 Sv bepaalt namelijk (nog steeds), dat woordelijke weergave van (een deel van) de aldaar afgelegde verklaring mogelijk is, indien de officier dit (ter zitting) vordert of de verdachte daarom verzoekt. In dat geval wordt een woordelijke weergave opgenomen en wordt daarvan vervolgens voorlezing gedaan. Bovendien kan ook de voorzitter gelasten dat van enige omstandigheid, verklaring of opgave aantekening wordt gedaan en kan daar door de rechters, officier van justitie of de verdediging om worden verzocht: zie achtereenvolgens de leden 2, 3 en 4 van art. 326 Sv. Een (zoveel mogelijk) woordelijke weergave is op grond van art. 29 lid 3 Sv bovendien verplicht, indien het gaat om een door de verdachte afgelegde verklaring.⁹⁰

Indien de raadsman niet verlangt dat enige verklaring in eigen woorden wordt weergegeven, heeft dat tot consequentie dat het opgemaakte proces-verbaal – dat niet in de woordelijke weergave voorziet – voldoet aan de gestelde eisen. Dat volgt uit HR 30 maart 2010, *NJ* 2010, 404. Genoemd arrest ziet overigens op art. 25 lid 2 Sv, dat voor raadkamerzittingen een vergelijkbare bepaling bevat als art. 326 lid 2 Sv. Overigens kunnen volgens art. 25 lid 2 Sv in raadkamer de verdachte, de getuige, de deskundige, de advocaat of de raadsman (maar niet de officier van justitie) om woordelijke weergave verzoeken: dat behoeft overigens niet de woordelijke weergave van de zelf afgelegde verklaring te zijn.⁹¹ Op grond van art. 326 lid 2 Sv is een verzoek tot woordelijke weergave alleen de verdachte, diens raadsman en de officier van justitie toegestaan.

De strekking van het voorschrift is om ‘te voorkomen, dat de steller van het proces-verbaal den zin van een bepaalde uitlating, die wellicht in den mond van hem, die haar bezigde, een bijzondere betekenis had, te loor zou doen gaan, door haar op minder juiste wijze te vertolken’.⁹²

De mogelijkheid van woordelijke weergave is evenwel niet onbeperkt aanwezig: volgens art. 326 lid 3 Sv dient een verzoek daartoe de ‘redelijke grenzen’ niet te overschrijden. Waar die grens in het voorliggende geval ligt, is aan de voorzitter van de strafkamer (of de unusrechter). Vanwege de wijze

90 Vgl. Melai, *Strafvordering*, aant. 2 op art. 326.

91 Vgl. Blok & Besier, *Deel I*, *idem*, p. 110; Minkenhof, *idem*, p. 52.

92 Blok & Besier, *Deel II*, *idem*, p. 109.

waarop in processen-verbaal en uitspraken in de Nederlandse strafrechtspraak verslag wordt gedaan, is op basis van de gepubliceerde rechtspraak (vrijwel) niet te achterhalen, waar die grenzen liggen, wanneer die grenzen overschreden worden en hoe rechters in de regel op dergelijke verzoeken reageren. In dat opzicht is de praktijk volstrekt ondoorzichtig. Dat aldus kan worden bewerkstelligd dat alle ter zitting afgelegde verklaringen geheel woordelijk worden weergegeven, is echter niet aannemelijk.⁹³

Daar waar beslissingen van rechters wel gepubliceerd worden, wordt de praktijk daarbij overigens niet bepaald inzichtelijker. Een voorbeeld. In de zogenoemde Puttense moordzaak verzocht de raadsman van de verdachte die daarvoor – bij het Gerechtshof Arnhem – terechtstaat, in maart 2010 onder meer om een woordelijke weergave van de ter zitting gehoorde getuigen en deskundigen. Voor een dergelijk verzoek lijken in die zaak ook bij de huidige praktijk bepaald redenen aanwezig. Bekend is immers dat in die zaak oorspronkelijk twee personen voor doodslag en verkrachting werden veroordeeld en jaren vastzaten, voordat de Hoge Raad met enige kunstgrepen het (derde) verzoek tot herziening toewees.⁹⁴ Het ging daarbij allemaal om de zogenoemde ‘sleeptheorie’ van een deskundige, die daar later op terugkwam. Reden om bij een nieuwe strafzaak in ieder geval nauwlettend in de gaten te houden wat exact door getuigen en deskundigen verklaard wordt, zo zou men denken. Zo niet het hof. Bij tussenbeslissing van 4 maart 2010 oordeelde het hof:

‘Het proces-verbaal van een terechtzitting wordt volgens de wet door de voorzitter en de griffier vastgesteld. Het proces-verbaal dient – onder meer – de zakelijke inhoud te behelzen van de verklaringen van getuigen, deskundigen en verdachte. In beginsel zal ook in de onderhavige zaak worden volstaan met een zakelijke weergave van de verklaringen. Als het de voorzitter en de griffier wenselijk voorkomt, zal hierover bij een nadere terechtzitting wellicht anders worden beslist.’⁹⁵

Daarmee is de discussie gesloten. Conform de rechtspraak van de Hoge Raad hoeft het hof niet te motiveren waarom het woordelijke weergave hier kennelijk wat overdreven vond, en doet dat dus ook niet. Bij de huidige stand van zaken is dat geen recht spreken, maar macht verwoorden.

Anekdotisch bewijs met betrekking tot de vraag hoe vaak dergelijke verdringen/verzoeken worden gedaan, moet leiden tot de voorzichtige conclusie

---

93 Zie ook Brouwer, *idem*, p. 213-214.

94 De oorspronkelijke verdachten in die zaak werden door het Hof Arnhem op 3 oktober 1995 veroordeeld tot tien jaar gevangenisstraf wegens medeplegen van doodslag en verkrachting. Het cassatieberoep daartegen werd op 16 september 1996 door de Hoge Raad verworpen. Het feit dat de deskundige zijn verklaring aangaande ‘de sleeptheorie’ nadien wijzigde, leidde tot een gegrond verklaarde aanvraag tot herziening: zie HR 26 juni 2001, *NJ* 2001, 564. Twee eerdere aanvragen werden door de Hoge Raad afgewezen.

95 Hof Arnhem 4 maart 2010, *LJN* BL6469.

dat in de Nederlandse rechtszalen door de procespartijen overigens niet vaak om woordelijke verslaglegging van (een deel van) aldaar afgelegde verklaringen wordt verzocht.⁹⁶

Het is niet helemaal duidelijk waarom dat het geval is. Waarschijnlijk heeft het veel te maken met de Nederlandse procescultuur: zoals naar Amerikaans recht volstrekt gebruikelijk is dat woordelijk verslag wordt gedaan van elke zucht die de gehoorde persoon slaakt, zo is het naar Nederlands recht volstrekt gebruikelijk om dat vooral niet te doen en er ook vooral niet om te vragen. In de regel wordt verondersteld dat alles wat in het licht van de zaak en het procesdossier van belang is, ook door de voorzitter en de griffier wel zal worden ‘opgepikt’ en derhalve in het proces-verbaal van de zitting zal worden meegenomen, daar waar het aldaar afgelegde verklaringen betreft.

Dat getuigt van een groot vertrouwen in de rechterlijke macht. Het is de vraag of de strafrechter dat bij de huidige stand van zaken kan waarmaken. Niet zo heel lang geleden gaf de president van de Rechtbank Den Haag⁹⁷ publiekelijk te kennen dat het rechters tegenwoordig eenvoudigweg aan tijd ontbreekt om dossiers volledig te lezen. Bij zittingen van de meervoudige kamer worden dossiers vaak verdeeld en kent elke rechter derhalve slechts een deel van het dossier. Of de griffier het dossier altijd volledig kent, is niet bekend, maar voor een ontkennend antwoord moet worden gevreesd.⁹⁸

Indien strafrechters vooraf van het strafdossier beperkte kennis hebben, en ook de griffier het procesdossier niet of niet goed kent, dan is de veronderstelling dat rechter(s) en griffier ‘automatisch’ zullen oppikken wat voor de zaak van belang is en dat in het proces-verbaal van de zitting zullen opnemen, gevaarlijk. Dat geldt zeker waar ons nationale ‘piepsysteem’ eist dat de advocaat piept zodra gepiept moet worden, en daarna niet meer kan en mag piepen. Het is bovendien gevaarlijk, omdat het zittingsproces-verbaal – voor zover er niet ‘gepromissed’ wordt – zoals opgemerkt vaak tegelijkertijd met de aanvulling van het verkorte vonnis wordt uitgewerkt.

Franken betoogde in zijn oratie al dat rechters en raadslieden aan het ideaalbeeld dat ten grondslag ligt aan de Nederlandse strafrechtspraktijk eenvoudigweg niet kunnen beantwoorden.⁹⁹ Dat betekent – in dit geval – ook dat het vertrouwen in de rechter waar het gaat om een adequate weergave van ter zitting afgelegde verklaringen wel eens geheel misplaatst zou kunnen zijn. In dat standpunt ligt overigens zowel een opdracht aan de advocatuur besloten, als een aanklacht tegen een systeem waar rechters geacht worden productie te draaien en geld binnen te halen.

---

96 Vgl. Stapert, *idem*, p. 74.

97 De president deed deze uitlatingen op 13 september 2010 in het programma Nieuwsuur.

98 Zie in dit kader ook Brouwer, *idem*, p. 207-211.

99 A.A. Franken, *Voor de vorm*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2004, p. 42.

De boodschap aan de strafrechtadvocatuur kan in dat licht geen andere zijn, dan dat de strafrechtadvocaat er bij de huidige stand van zaken goed aan doet om vaker op woordelijke weergave aan te dringen, indien dat ertoe doet. Voor het OM is dat overigens niet anders.

Dat geldt temeer, indien daarbij in aanmerking wordt genomen dat het proces-verbaal, indien het eenmaal is vastgesteld, zelden nog zal worden hersteld: een vastgesteld proces-verbaal is (vrijwel) onaantastbaar. In de visie van de Hoge Raad hebben verzoeken tot aanpassing van het proces-verbaal van de zitting – na de vaststelling daarvan – geen wettelijke basis:¹⁰⁰ daaraan behoeft dan ook niet te worden tegemoetgekomen. Afwijzing van een dergelijk verzoek behoeft bovendien niet te worden gemotiveerd. In cassatie kan over een onjuiste weergave van een verklaring in het proces-verbaal van de zitting voorts niet worden geklaagd.¹⁰¹ Wie niet tijdig piept (om woordelijke weergave), dient voor altijd te zwijgen: ‘Speak now, or forever hold your peace.’

Vgl. in dit opzicht ook de opmerkingen van Minkenhof in 1936: ‘de rechter [...] legt in zijn vonnis zijn opvatting van hetgeen op de terechtzitting is verklaard neer en het is niet de taak van den Hoge Raad te onderzoeken of die opvatting met de werkelijkheid overeenstemt’.¹⁰²

Een voorbeeld uit de jurisprudentie. Verdachte staat terecht voor de politierechter. Volgens het proces-verbaal van de zitting zou verdachte daarbij afstand hebben gedaan van zijn recht om hoger beroep in te stellen. Verdachte betwist dit in hoger beroep, en verzoekt daarover getuigen te mogen horen. Het hof wijst dat verzoek af.

‘[...] uit het stelsel van de wet vloeit voort, dat de rechter in hoger beroep zijn kennis omtrent het in eerste aanleg ter terechtzitting verhandelde slechts kan putten uit het proces-verbaal der zitting, waarvan het opmaken met bijzondere waarborgen is omgeven; het proces-verbaal wordt opgemaakt door de griffier en

100 Vgl. ook de noot van De Hullu bij HR 22 mei 2001, *NJ* 2001, 656. Zie voorts HR 3 maart 2009, *NJ* 2009, 142. In laatstgenoemde zaak werd in het proces-verbaal van de zitting geen melding gemaakt van het feit dat de getuige werd gehoord terwijl haar zontje bij haar op schoot zat. In cassatie werd geklaagd over schending van art. 326 Sv. De Hoge Raad oordeelde dat het middel tevergeefs werd voorgesteld, omdat over een dergelijk verzuim in cassatie niet kan worden geklaagd. De Hoge Raad accepteert soms verbeteringen, onder meer als het gaat om kennelijke misslagen opgenomen in het proces-verbaal van de zitting. De kennelijke misslagen waarvan in de jurisprudentie blijkt wordt gegeven, betreffen zonder uitzondering vormvoorschriften: zie HR 31 maart 1998, *NJ* 1998, 629 (uit het proces-verbaal van de zitting blijkt niet van bijstand tolk; uit ambtshalve inlichtingen ingewonnen door de Hoge Raad blijkt dat ter zitting wel een tolk aanwezig was) en HR 27 juni 1978, *NJ* 1979, 151 (rechters die aan het onderzoek deelnamen).

101 Zie o.a. HR 1 juli 1974, *NJ* 1974, 505.

102 Minkenhof, *idem*, p. 204.

vastgesteld door de voorzitter of een der zittende rechters gezamenlijk met de griffier. Slechts bij uitzondering zal een nader onderzoek naar de juistheid van dit proces-verbaal kunnen plaatsvinden. [...] Op basis [...] van het proces-verbaal der zitting en van de later ontvangen schriftelijke berichten neemt het hof als vaststaand aan, dat inderdaad ter zitting door verdachte afstand is gedaan, en dat hij door het niet als getuige oproepen van de politierechter en de officier van justitie redelijkerwijs niet in zijn verdediging wordt geschaad. Het hof wijst het gedane verzoek dus af.’

De Hoge Raad ziet daarin geen bezwaar:

‘Het oordeel van het hof komt er in de kern op neer dat verdachte de reikwijdte van de vraag van de Politierechter [...] moet hebben begrepen en dat zijn uitlatingen, overeenkomstig hetgeen in het proces-verbaal van de terechtzitting in eerste aanleg is vermeld, erop neerkomen dat hij afstand heeft gedaan van hoger beroep.’¹⁰³

6 Auditieve registratie

Het kader, waarbinnen wij nu recht doen, is een ander dan het kader, waarbinnen art. 326 ooit werd ontworpen. Daar waar het de ter zitting afgelegde verklaringen betreft, is het zittingsproces-verbaal naar huidig recht veel belangrijker dan het aan het begin van de twintigste eeuw was. Tegelijkertijd geldt dat een volledig uitgewerkt proces-verbaal in de regel veel later wordt opgesteld dan de wetgever in 1926 voor ogen stond. Bewust van het feit dat een zakelijke samenvatting van een ter zitting afgelegde verklaring leidt tot verlies van nuance en het verlies van mogelijkheden om de totstandkoming van die verklaring te beoordelen, zocht men de waarborg toen in het beperken van het bewijsrechtelijke ‘toepassingsbereik’ van die verklaring: het vastleggen ervan in het proces-verbaal geschiedde ‘voor de vorm’ en minder voor de inhoud. Een andere rechter kon aan die inhoud slechts onder omstandigheden bewijs ontlenen. Die waarborg bestaat naar huidig recht niet meer. Dat betekent dat gezocht moet worden naar andere waarborgen, ter garantie van waarheidsvinding en een eerlijk proces.

Gelet op de recente ontwikkelingen in het vooronderzoek, ligt het enigszins voor de hand om die garantie te zoeken in de mogelijkheid om achteraf de inhoud van de verklaring te kunnen beoordelen, daar waar twijfel rijst over de zakelijke samenvatting. Bij de huidige stand van de techniek spreekt auditieve registratie van die verklaringen in dat kader bepaald tot de verbeelding. Een 21ste-eeuws strafproces kan niet zonder geluidsopnamen, aldus Jebbink en Soeteman recent ook in het *NRC*.¹⁰⁴ Dat waarborgt een eerlijk

---

103 HR 14 september 2004, *NbSr* 2004, 361.

104 Vgl. Willem Jebbink en Jeroen Soeteman in het *NRC Handelsblad* d.d. 4 december 2010, ‘Een 21ste-eeuws strafproces kan niet zonder geluidsopnamen’.

proces en bevordert een efficiëntere strafrechtspleging. De tijd van de ganzenveer is voorbij.

Waar het gaat om bij de politie afgelegde verklaringen, is men inmiddels, mede naar aanleiding van de evaluatie van de Schiedammer parkmoordzaak, zover dat bepaalde verhoren thans – in het belang van de waarheidsvinding – auditief (en audiovisueel) worden geregistreerd. Auditieve registratie is verplicht in het geval van verhoren van verdachten, getuigen en aangevers indien:

- het slachtoffer is overleden;
- de strafbedreiging twaalf jaar of meer bedraagt;
- de strafbedreiging minder dan twaalf jaar bedraagt en sprake is van evident zwaar lichamelijk letsel; dan wel
- indien het gaat om een zedendelict met een strafbedreiging van acht jaar of meer of om seksueel misbruik in een afhankelijkheidsrelatie.

In andere dan de hiervoor genoemde gevallen kan het OM termen aanwezig achten om het verhoor auditief (of audiovisueel) te registreren. Dat kan verband houden met de persoon van de verdachte, de aard van de zaak, of het verloop van het verhoor. Ook de rechter-commissaris kan bepalen dat een verhoor auditief of audiovisueel wordt geregistreerd. Zie voor dit alles de Aanwijzing auditief en audiovisueel registreren van verhoren van aangever, getuigen en verdachten (*Stcr.* 2010, nr. 11885), zoals deze met ingang van 1 september 2010 van toepassing is.¹⁰⁵ Audiovisuele registratie van verhoren is zowel van belang voor de waarheidsvinding als voor de rechtsbescherming.¹⁰⁶

Uitgangspunt van de Aanwijzing is niet dat alle verhoren dienen te worden geregistreerd (auditief of audiovisueel). Daarvoor is evenwel veel te zeggen.¹⁰⁷ Blijkens uitspraken van de minister van Justitie in augustus 2006 en september 2010 is het overigens wel de bedoeling dat de auditieve registratie wordt uitgebreid naar alle verhoren, ‘met uitzondering van de categorieën zaken waarin registratie geringe toegevoegde waarde zou hebben’. In antwoord op Kamervragen meldde de minister op 9 september 2010 dat twee jaar na de inwerkingtreding van de hiervoor genoemde Aanwijzing een evaluatie zal plaatsvinden. Mede op basis van de resultaten daarvan zal worden bezien voor welke andere categorieën misdrijven de registratie toegevoegde waarde heeft, aldus de minister.¹⁰⁸

105 Van Binsbergen bepleitte het gebruik van (toen nog) de bandrecorder in het voorbereidend onderzoek reeds in 1959. Zie W.C. van Binsbergen, Het gebruik van de bandrecorder in het strafproces, *TvS* 1959, p. 65-101 (p. 71).

106 Zie daartoe o.a. P.P.J. van der Meij, De raadsman bij het politieverhoor en audiovisuele registratie, in: J.H. Crijns, P.P.J. van der Meij & J.M. ten Voorde (red.), *De waarde van waarheid. Opstellen over waarheid en waarheidsvinding*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2008, p. 57-93.

107 Zie daarover recent J. Boksem, Over waarheidsvinding, bewijsverzekering, rechtsbescherming en evenwicht, *RM Themis* 2010, p. 233-244.

108 Antwoord van minister van Justitie Hirsch Ballin op Kamervragen, *Aanhangsel Handelingen II* 2009-2010, nr. 3301.

Rechters zijn in de regel geen voorstander van het auditief opnemen van het onderzoek ter zitting, ook niet, indien daaraan voorafgaand al de nodige discussie over het proces-verbaal heeft plaatsgevonden.¹⁰⁹ Interne richtlijnen daarover ontbreken. In de regel wordt een weigering om aan een dergelijk verzoek te voldoen niet gemotiveerd, ook niet indien daarom wordt verzocht als een eenvoudige ‘back-up’ voor het geval discussie ontstaat over de vraag wat de verdachte, getuige of deskundige nu precies gezegd heeft – en vooral ook hoe.¹¹⁰

Ook in de Puttense moordzaak werd een dergelijk verzoek gedaan. Het hof wees dat verzoek als volgt af:

‘Geluidsopnamen van de terechtzitting dienen enkel en alleen ter ondersteuning van de griffier voor het opmaken van het proces-verbaal. Als het de voorzitter en de griffier wenselijk voorkomt, zullen er geluidsopnamen van de terechtzitting worden gemaakt. Deze bandopnamen zullen echter niet aan het openbaar ministerie of aan de verdediging worden verstrekt.’¹¹¹

Vanuit de gedachte dat waarheidsvinding in ons strafproces centraal staat en dat de strafrechter daarin een eigen verantwoordelijkheid heeft, is een dergelijke, ongemotiveerde weigering toch een beetje merkwaardig. Indachtig de woorden van Van Rappard zou het idee zomaar kunnen ontstaan dat rechters geen prijs stellen op de aanwezigheid van een dergelijke ‘back-up’, omdat de aanwezigheid daarvan verhindert dat rechters, met één oog op de einduitspraak en het andere oog op de rechterlijke vrijheid in selectie en waardering van bewijsmateriaal,¹¹² dat bewijsmateriaal bij het vaststellen van het zittingsproces-verbaal ook maar vast (letterlijk) in de sleutel van de bewezen-

---

109 Zittingen worden dan ook in de regel niet auditief geregistreerd, enkele uitzonderingen daargelaten. Een en ander wordt thans *ad hoc* beslist bij de voorbereiding van de zaak door de strafkamer.

110 Opmerkelijk is overigens dat de toenmalige minister van Justitie in 1966 op Kamervragen meldde dat het maken van geluidsopnamen voor de griffier een belangrijk hulpmiddel kan zijn bij het vervaardigen van het proces-verbaal. De minister vervolgt: ‘verscheidene zittingszalen zijn dan ook reeds uitgerust met apparatuur voor het vervaardigen van geluidsopnamen, terwijl nieuwe zittingszalen als regel daarvan werden voorzien.’ Anno 2011 behoort auditieve apparatuur kennelijk nog niet tot de standaard uitrusting van de zittingszalen. Zie De geluidsband ter terechtzitting, *NJB* 1966, p. 1036-1037.

111 Hof Arnhem 4 maart 2010, *LJN* BL6469. Dit standpunt is conform de richtlijnen van het LOVS, laatstelijk bewerkt op 2 maart 2010. Dit standpunt is sinds 12 oktober 2007 ongewijzigd. De richtlijnen vermelden niet, wanneer geluidsbanden dienen te worden vervaardigd (en derhalve auditieve registratie dient plaats te vinden van het onderzoek ter zitting).

112 Vgl. HR 4 mei 2004, *LJN* AO5061, HR 13 juni 2006, *LJN* AV8527, HR 18 maart 2008, *LJN* BC6157, HR 21 april 2009, *LJN* BH5177 en HR 2 februari 2010, *LJN* BJ7266.

verklaring zetten, in de wetenschap dat die vaststelling nadien voor een ieder (zo goed als) onaantastbaar is.

Bij de huidige stand van de techniek is er geen goede reden om geen gevolg te geven aan een verzoek van procespartijen om het onderzoek ter zitting auditief op te nemen, teneinde controle op de ter zitting afgelegde verklaringen daar waar nodig mogelijk te maken. Dat is ook van belang voor de rechterlijke macht en het ‘aanzien’ van de strafrechtspraktijk. In de woorden van toenmalig minister van Justitie Donner in een ministeriële circulaire over het proces-verbaal der terechtzitting in strafzaken van 17 december 1928:

‘Men vergete ook niet, dat een onvolledig of slordig proces-verbaal het vertrouwen van verdachten, verdedigers en buitenstaanders in de zorgvuldigheid en objectiviteit van de griffie kan schokken en daardoor het aanzien van de rechterlijke macht in het algemeen kan verminderen.’¹¹³

De vraag is dan vervolgens hoe die controlemogelijkheid vorm zou moeten krijgen. De richtlijnen van het LOVS bepalen dat geluidsopnamen van de zitting *alleen* ter ondersteuning van de griffier dienen bij het opmaken van het proces-verbaal van de zitting, en niet bedoeld zijn om aan het dossier te worden toegevoegd. Uitgangspunt is dat ‘bandopnamen noch kopieën daarvan aan het openbaar ministerie en de verdediging worden verstrekt.’¹¹⁴ Er zijn voorts nog geen uitspraken van de Hoge Raad met betrekking tot deze specifieke kwestie.

Een dergelijke uitspraak bestaat wel met betrekking tot in het vooronderzoek opgenomen verhoren (van een verdachte). In een uitspraak uit oktober 1997 bepaalde de Hoge Raad in relatie tot een audiovisueel opgenomen verdachtenverhoor in het vooronderzoek, dat de beginselen van een behoorlijke procesorde meebrengen dat aan de verdediging de kennisneming van die opname niet mag worden onthouden. Indien de verdediging de betrouwbaarheid van de geverbaliseerde verklaring of de rechtmatige verkrijging ervan betwist, behoren de door de verdediging aan te duiden gedeelten van de opnamen die deze betwisting zouden kunnen ondersteunen, in beginsel aan de processtukken te worden toegevoegd.¹¹⁵ Daarmee wordt door de Hoge Raad voortgeborduurd op zijn *Dev Sol*-jurisprudentie.¹¹⁶

Er is eigenlijk geen goede reden om een vergelijkbaar uitgangspunt niet ook te hanteren bij auditieve registratie van strafzittingen. Weliswaar gaat het

113 Proces-verbaal der terechtzitting in strafzaken, Ministeriële circulaire d.d. 17 december 1928, *NJB* 1929, p. 30.

114 *Oriëntatiepunten straftoemeting en LOVS-afspraken*, zoals laatstelijk bijgewerkt op 2 maart 2010.

115 HR 7 mei 1996, *NJ* 1996, 687. Zie omtrent deze zaak ook A.A. Franken, Regels voor het strafdossier, *DD* 2010, p. 410.

116 Zie recent HR 22 januari 2008, *NJ* 2008, 406.

daarbij niet om de rechtmatigheid en betrouwbaarheid van de verkrijging van de verklaring, maar wel om de betrouwbaarheid en juistheid van de zakelijke samenvatting van een ter zitting afgelegde verklaring. Voor een verschil in behandeling van het één – rechtmatigheid en betrouwbaarheid van de verkrijging van de verklaring – en het ander – betrouwbaarheid en juistheid van de zakelijke weergave van de verklaring – is geen goede reden aanwezig.

Eenzelfde systematiek als door de Hoge Raad geschetst in zijn uitspraak uit oktober 1997 zou derhalve in essentie kunnen worden gehanteerd bij auditieve registratie van ter zitting afgelegde verklaringen; een zakelijke samenvatting in het proces-verbaal blijft dan het uitgangspunt, maar op de achtergrond ‘speelt’ letterlijk en figuurlijk de geluidsband, die uit de kast kan worden gehaald daar waar discussie ontstaat over de weergave van verklaringen in het zittingsproces-verbaal.¹¹⁷

Daartoe zal ook de wet moeten worden gewijzigd in die zin dat daarin zal moeten worden voorzien in een wettelijke bevoegdheid voor procespartijen om te verzoeken om een herstelproces-verbaal, gebaseerd op de auditieve registratie van het onderzoek ter zitting. Mevis heeft in dat kader eerder verwezen naar art. 31/32 Burgerlijke Rechtsvordering (BRv) en art. 137 lid 2 Faillissementswet (Fw).¹¹⁸ De beide eerstgenoemde artikelen lijken niet helemaal geschikt om het onderhavige probleem op te lossen: in art. 31 BRv is bepaald dat de rechter te allen tijde op verzoek van een partij of ambtshalve een vonnis, arrest of beschikking een kennelijke reken-, schrijffout of andere kennelijke fout verbetert die zich voor eenvoudig herstel leent. In het onderhavige geval zal het evenwel in de regel niet om eenvoudige schrijf- of kennelijke fouten gaan. Art. 32 BRv bevat een vergelijkbare bepaling voor het geval de rechter heeft verzuimd over een onderdeel van het gevorderde of verzochte te beslissen. Ook een dergelijke bepaling lijkt hier minder van toepassing. Een bepaling vergelijkbaar met art. 137 lid 2 Fw ligt in dat kader wellicht iets meer voor de hand: daarin is bepaald dat de curator, schuldeisers en gefailleerde na de neerlegging van het proces-verbaal aan de rechtbank verbetering daarvan kunnen verzoeken, indien uit [de stukken zelve] blijkt dat in het proces-verbaal een vergissing is geslopen.

De hier voorgestelde oplossing biedt soelaas indien het onderzoek ter zitting op enig moment is geschorst: dan is – als het goed is – een uitgewerkt zittingsproces-verbaal immers wel aanwezig, en kan de inhoud daarvan dus bij een volgende zitting onderwerp van discussie vormen tegen de achtergrond van de geluidsband. Dat geldt ook voor het hoger beroep: ook dan is immers altijd een uitgewerkt proces-verbaal van de zitting in eerste aanleg aanwezig. In beide gevallen zal de rechter zich dan onder omstandigheden kunnen en moeten buigen over de vraag of de verklaring in het zittings-

---

117 Zoals ook voorgesteld door Brouwer, *idem*, p. 216.

118 Zie de noot van Mevis bij HR 30 maart 2010, NJ 2010, 405.

proces-verbaal adequaat is weergegeven. Zo niet, dan zal hij daaraan geen bewijs kunnen ontlenuen.

Lastiger wordt het dan wel, als we deze lijn proberen door te trekken naar de cassatiefase. Indien zou worden voorzien in de mogelijkheid van auditieve registratie, maar een zakelijke weergave daarvan in het proces-verbaal van de zitting uitgangspunt blijft, dan zal dat gevolgen moeten hebben voor de toetsing in cassatie. Denkbaar is dat het dan mogelijk moet worden om in cassatie te klagen over de ‘denaturering’ van de feitelijk afgelegde verklaring, op basis van de geluidsband. Die suggestie zou echter mogelijk kunnen afstuiten op het uitgangspunt dat de Hoge Raad geen feitenrechter is en zich ook niet met de feiten bemoeit. Over denaturering laat de Hoge Raad zich echter wel uit. Uitgangspunt is ook daar ‘dat het is voorbehouden aan de rechter die over de feiten oordeelt om, binnen de door de wet getrokken grenzen, van het beschikbare materiaal datgene tot het bewijs te bezigen wat deze uit een oogpunt van betrouwbaarheid daartoe dienstig voorkomt. Daarbij mag de rechter datgene terzijde stellen wat deze voor het bewijs van geen waarde acht.’¹¹⁹ Dat uitgangspunt staat er echter niet aan in de weg, dat door de Hoge Raad kan worden geconstateerd dat een door de verdachte afgelegde verklaring door de strafrechter wezenlijk van karakter is veranderd (is gedenuereerd), door de wijze waarop deze verklaring voor het bewijs is gebezigd.¹²⁰ Bij deze jurisprudentie zou hier wellicht aangeknoopt kunnen worden.

De hiervoor geschetste oplossing biedt echter geen soelaas voor de procedure in eerste aanleg, zolang die procedure niet op enig moment is geschorst: dan wordt het proces-verbaal van de zitting immers eerst na de uitspraak beschikbaar. Dat is in het merendeel van de strafzaken het geval. Gelet daarop is de vraag of niet voor een meer rigoureuze oplossing zou moeten worden gekozen. De charme van de eenvoud ligt uiteraard in het standaard auditief opnemen van de zittingen en de woordelijke uitwerking van de geluidsband – of de geluidsband zelf – te laten ‘verworden’ tot het

---

119 Vgl. HR 22 november 2005, *NJ* 2006, 219.

120 Vgl. HR 7 juli 2009, *LJN* BI3938 (in voor bewijs gebruikte pv van relaas ontbreekt ten onrechte de opmerking dat ‘[slachtoffer 1] degene die is afgebeeld op politiefoto PL139905021371, herkent als een van zijn berovers.’) en HR 5 april 2005, *LJN* AS7592. In laatstgenoemd arrest oordeelde de Hoge Raad dat het hof niet was toegestaan om de verklaring, voor zover luidende ‘De jongen op die brommer zei toen tegen mij dat ik mijn mond moest houden, omdat ik anders klappen kon beuren’ weer te geven met de woorden ‘Er werd mij verteld dat ik mijn mond moest houden, omdat ik anders klappen kon beuren’. In het licht van de bewezenverklaring, die inhoudt dat de verdachte deze woorden tegen slachtoffer 1 heeft gesproken, heeft het hof aldus een andere feitelijke inhoud gegeven aan de verklaring van het slachtoffer, die verklaarde dat deze woorden hem door de medeverdachte werden toegevoegd.

proces-verbaal van de zitting:¹²¹ een *trial transcript* op Amerikaanse leest geschoeid, als het ware. Een uiterst praktische en kostenefficiënte oplossing. Maar het is, om met de woorden van Cort van der Linden uit 1897 te spreken, binnen het kader van het Nederlandse strafprocesrecht toch niet zo eenvoudig.

Bewijstechnisch gezien vormt auditieve registratie ter vervanging van het zittingsproces-verbaal een buitengewoon lastige oplossing: de rechter zal namelijk in zijn uitspraak toch op enigerlei wijze de zakelijke inhoud van de afgelegde verklaring moeten vaststellen, om daaraan bewijs te kunnen ontleen. In het Anglo-Amerikaanse strafrecht is dit niet het geval, maar daar wordt anders recht gesproken.¹²² In zoverre creëert de introductie van een *trial transcript* in het Nederlandse strafprocesrecht een systeembreuk, die bovendien ook elders in het strafproces gevolgen kan hebben. Zouden alle zittingen op band worden opgenomen, dan is niet denkbeeldig, dat daarop ook in hoger beroep kan worden teruggegrepen, en dat het horen van getuigen en deskundigen in hoger beroep daardoor verder wordt beperkt. Daarmee verandert het karakter van het hoger beroep. Mogelijk verandert daarmee op termijn ook de wijze waarop in hoger beroep het vonnis in eerste aanleg wordt 'getoetst'.

Er is een alternatief: dat alternatief is bewijstechnisch gezien veel eenvoudiger, maar heeft procestechnisch de nodige nadelen. Indien niet wordt voorzien in auditieve registratie, resteert slechts de oplossing terug te keren naar het oorspronkelijke systeem, waarin het bereik van het zittingsproces-verbaal veel beperkter was: een systeem, waarin ter zitting afgelegde verklaringen slechts voor het bewijs kunnen worden gebruikt door de rechter die deze verklaringen zelf heeft aangehoord, tenzij (kort gezegd) de eerder afgelegde verklaringen door de procespartijen niet worden betwist. Dan gebeurt het vastleggen weer gewoon voor de vorm, en minder voor de inhoud. Het is kiezen of delen.

Met auditieve registratie worden gevaren van een zakelijke weergave van ter zitting afgelegde verklaringen gekeerd, althans keerbaar. Dat is geen

---

121 Vgl. Willem Jebbink en Jeroen Soeteman in het *NRC Handelsblad* d.d. 4 december 2010, 'Een 21ste-eeuws strafproces kan niet zonder geluidsopnamen'.

122 In het Amerikaanse strafproces wordt door de jury recht gesproken op basis van de zogenaamde 'inner conviction'. Dat laatste heeft tot gevolg dat de jury niet hoeft te duiden welke bewijsmiddelen voor bewijs worden gebezigd, noch hoeft te motiveren hoe men tot de uitspraak 'guilty' of 'not guilty' is gekomen. Bewijsrechtelijk is dat een geheel ander uitgangspunt, dan het uitgangspunt van het negatief-wettelijk bewijsstelsel, zoals dat in het Nederlandse strafproces van toepassing is, en waarbij de strafrechter de redengevende feiten en omstandigheden, ontleend aan de (in art. 399 Sv aangeduide) wettige bewijsmiddelen moet aangeven in zijn (uitgewerkte) uitspraak. Zie HR 15 mei 2007, *LJN* BA0424, HR 20 april 2010, *LJN* BL5628. Zie omtrent de wijze waarop de Amerikaanse jury rechtspreekt ook Stapert, *idem*, p. 72-73.

overbodige luxe. Zoals Fockema, toenmalig president van het Gerechtshof Leeuwarden ooit zei:

‘Vrijheid en eer van menigeen kunnen van de juiste redactie der afgelegde verklaringen afhankelijk zijn, zowel bij eene procedure in appel als bij eene procedure in revisie.’¹²³

7 Tot besluit

Ik rond af: Ik dank het College van Bestuur van de Universiteit Utrecht voor het in mij gestelde vertrouwen. Ik koester mij in een rij van beroemde voorgangers en een indrukwekkende traditie. Het strafrecht is de juridische spiegel die het meest gevoelig is voor veranderingen in de cultuur, in de sociale omstandigheden, in de toestand waarin de mens zich bevindt, zo schreef Pompe. In dat licht is toch opmerkelijk dat we qua zitting toch een beetje zijn blijven steken in de tijd van de ganzenveer.

Jaren later beschreef mijn promotor, Joest ’t Hart, *Recht als schild van Perseus*: recht, dat zijn beschermende functie ontleent aan de onderbepaaldheid van zijn begrippen en dat zichzelf daarmee behoedt voor verstening, zoals Perseus verstening wist te voorkomen door de aanblik van Medusa, maar haar toch wist te onthoofden door te kijken naar de reflectie op zijn bronzen schild.¹²⁴ Het komt mij voor dat het strafprocesrecht, daar waar het gaat om de neerslag van ter zitting afgelegde verklaringen in het zittingsproces-verbaal, niet helemaal aan verstening heeft kunnen ontkomen en daardoor een deel van zijn beschermende functie heeft verloren.

Aan Joest ’t Hart, Hans Nijboer en Nick Huls dank ik mijn ‘wetenschappelijke opvoeding’. Ik heb daarvan genoten. Ik ben van hun schouders afgesprongen en heb leren zwemmen.

Een genoegen is het ook, nu werkzaam te zijn op het Willem Pompe Instituut, te midden van de vele collega’s uit verschillende disciplines, onderzoek te mogen doen op het grensvlak van theorie en praktijk, en daarover ook onderwijs te mogen geven aan advocaten en studenten.

Aan mijn studenten zeg ik graag: het was mij een genoegen om afgelopen najaar jullie – samen met Renée Kool – aan de hand van een procesdossier wegwijs te maken in de praktijk van het strafrecht en de taak van procespartijen en de rechterlijke macht daarin. Ik kijk er naar uit dat de komende jaren vaker te mogen doen en mij steeds een juridische spiegel te laten voorhouden.

Mijn oud-kantorgenoten hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de (strafrecht)advocaat die ik nu ben. Het zal hen allen niet verrassen, indien ik

123 Fockema, *idem*, p. 216.

124 A.C. ’t Hart, *Recht als schild van Perseus*, Arnhem: Gouda Quint 1991, p. 17-18.

die dank graag op de volgende wijze zou willen verwoorden: *'Excellent. Take it forward'*.

Met Stijn, Femke en Chrisje vond ik, bijna letterlijk, een nieuw warm bad. Ik voel me bij hen, om nog maar even in de beeldspraak te blijven, als een visje in het water.

Mijn benoeming op 1 april 2010 zorgde voor enige consternatie in de familie. Dat had niets te maken met het (onvoorwaardelijke) geloof van mijn ouders in mijn capaciteiten, maar vooral met de datum. Ik ben even trots op hen, als zij trots op mij zijn. Datzelfde geldt voor mijn zus, zwager, neefjes en nichtje: zij zorgen ervoor dat ik altijd terugkeer naar de basis: de voeten ferm op de Bollenstreekse grond gepland (al zullen zij daar ongetwijfeld anders over denken).

Ik keer ten slotte terug bij David Simons, die in zijn oratie de volgende beschrijving gaf van het werk van de strafrechtadvocaat:

'Twijfel wekken en nog eens twijfel, ziedaar het werk voor den verdediger; een rechter die geen twijfel heeft te overwinnen gehad oordeelt lichtvaardig. Maar ene zaak is den eerlijken pleitbezorger altijd ongeoorloofd. [...] Zijn woord blijve hem heilig. Wat hij als zijne overtuiging uitspreekt, moet zijne overtuiging wezen of hij is de plaats niet waard waarop hij staat.'

Ik heb gezegd.

POMPE REEKS

1. *Facetten van economisch strafrecht*, prof. jhr. mr. M. Wladimiroff (red.), 1990
2. *Buiten de muren*, dr. mr. M. Moerings en mr. G. ter Haar (red.), 1990
3. *De sociale constructie van fraude*, dr. C.H. Brants en dr. K.L.K. Brants, 1991
4. *Om de persoon van de dader*, dr. J.A. Janse de Jonge, 1991
5. *Ziek of schuldig?*, drs. F. Koenraadt (red.), 1991
6. *In de bisnis*, Sari van der Poel, 1991
7. *Strafrechtelijke handhaving van gemeenschapsrecht*, mr. R.M.A. Guldenmund, 1992
8. *Homoseksualiteit en recht*, dr. mr. M. Moerings en mr. A. Mattijssen (red.), 1992
9. *Met schuld beladen*, dr. J.A. Janse de Jonge en prof. mr. C. Kelk (red.), 1992
10. *Binnen de steen van dit bestaan*, J.A. Janse de Jonge, M. Moerings en A. van Vliet (red.), 1993
11. *Strafrecht en milieu*, dr. Th.J.B. Buiting, 1993
12. *Latijnsamerikaanse drugkoeriersters in detentie: ezels of zondebokken?*, Janine Jansen, 1994
13. *De overdracht van de tenuitvoerlegging van strafvonnissen*, D.J.M.W. Paridaens, 1994
14. *Hoe punitief is Nederland?*, dr. mr. M. Moerings (eindred.), 1994
15. *Buitenlandse getuigen in strafzaken*, André Klip, 1994
16. *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*, prof. mr. C. Kelk, 1994
17. *De naam van het feit*, C.M. Pelsler, 1995
18. *Allah, Satan en het recht*, Yücel Yeşilgöz, 1995
19. *Een schijn van kans*, M. Gras, F. Bovenkerk, K. Gorter, P. Kruiswijk en D. Ramsoedt, 1996
20. *Er is meer*, C.H. Brants, C. Kelk en M. Moerings (red.), 1996
21. *Ouderdoding als ultiem delict*, F. Koenraadt, 1996
22. *Bedreigde getuigen in het strafproces*, Annemarieke Beijer, 1997
23. *Politie en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Rosan Coppes, Flora de Groot en Alex Sheerazi, 1997
24. *Locus delicti en rechtsmacht*, H.D. Wolswijk, 1998
25. *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel*, RoelofHaveman, 1998
26. *Met recht behoorlijk ingesloten*, Anje Brouwer, 1998
27. *Over levende gedachten*, C.H. Brants, 1999
28. *Morele kwesties in het strafrecht*, M. Moerings, C.M. Pelsler en C.H. Brants (red.), 1999
29. *Eerlijke berechting en bijzonder straf(proces)recht*, P.J. Baauw, 1999
30. *Decentraal bestuur vervolgbaar?*, J.A.E. van der Jagt, 2000
31. *Recht voor commuun gestraften*, Miranda Boone, 2000
32. *Misdaadvermogen en internationaal strafrecht*, Roan Lamp, 2000
33. *Nederlands detentierecht*, prof. mr. C. Kelk, 2000
34. *De Wet Terwee*, Renée Kool en Martin Moerings, 2001
35. *De Penitentiaire Beginselenwet in werking*, M. Boone en G. de Jonge (red.), 2001
36. *Opsporing van oorlogsmisdrijven*, A. Beijer, A.H. Klip, M.A. Oomen en A.M.J. van der Spek, 2002
37. *Recht op schrift*, dr. Renée Kool, prof. dr. Martin Moerings en Willem Zandbergen, 2002

38. *Herstelrecht in jeugdstrafzaken*, Ytje Minke Hokwerda, 2004
39. *Voor wat hoort wat: plea bargaining in het strafrecht*, Chrisje Brants en Bart Stapert, 2004
40. *Het psychisch onvermogen terecht te staan*, Peter Bal en Frans Koenraadt, 2004
41. *Discretie in het strafrecht*, M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelsers en T. Boekhout van Solinge (red.), 2004
42. *Dealing with Drugs in Europe*, Tim Boekhout van Solinge, 2004
43. *Voor de vorm*, A.A. Franken, 2004
44. *Detentie en culturele diversiteit*, Marieke Post, 2005
45. *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken*, Mirjam Siesling, 2006
46. *Strafbare discriminatie*, Chrisje Brants, Renée Kool en Allard Ringnalda, 2007
47. *Externe openbaarheid in het strafproces*, Leonie van Lent, 2008
48. *De centrale positie van grensgevallen*, Frans Koenraadt, 2008
49. *Strafrecht binnen menselijke proporties*, Constantijn Kelk, 2008
50. *Constante waarden*, A.A. Franken, M. de Langen en M. Moerings (red.), 2008
51. *Meningen van gedetineerden – vijftig jaar later*, M. Moerings, M. Boone en A.A. Franken, 2008
52. *Gedachten van Willem Pompe over de mens in het strafrecht*, 2008
53. *De tenuitvoerlegging van sancties: maatwerk door de rechter?* M. Boone, A. Beijer, A.A. Franken en C. Kelk, 2009
54. *Strafrechtelijke causaliteit*, F.G.H. Kristen, 2009
55. *Vrijheid en verlangen*, F. Koenraadt en I. Weijers (red.), 2009
56. *Diverse kwesties*, Chrisje Brants en Sari van der Poel (red.), 2009
57. *Etniciteit, criminaliteit en het strafrecht*, Frank Bovenkerk, 2009
58. *Prudentie en evidentie*, Antoine Mooij, 2009
59. *Balanceren met recht*, D. van der Hoeven, K. Eppink, F. Koenraadt en M. Boone, 2009
60. *Daad-Schuld*, Ferry de Jong, 2009
61. *De aantrekkingskracht van 'gevaarlijke' mannen*, Marion van San, 2010
62. *Maffia, diamanten en Mozart*, Dina Siegel, 2010
63. *Subjectiviteit in strafrecht en psychiatrie*, Frans Koenraadt (red.), 2010
64. *Het verlov van de ter beschikking gestelde*, F. Koenraadt, Ph.M. Langbroek, J. Tigchelaar en E.G. van der Velde, 2010
65. *Bijzonder strafrecht*, F.G.H. Kristen, R.M.I. Lamp, J.M.W. Lindeman en M.J.J.P. Luchtman, 2011
66. *Papieren werkelijkheid*, Petra van Kampen, 2011

De delen 1-37 zijn verschenen bij Gouda Quint / Kluwer Juridische uitgevers, Deventer. Vanaf deel 38 verschijnt de Pompe-reeks bij Boom Lemma uitgevers, Den Haag. Bestellingen: Boom distributiecentrum, Postbus 400, 7940 AK Meppel, tel. 0522-237555, fax 0522-253864, e-mail: budh@boomdistributiecentrum.nl.